

195653

A KURUC
ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZET
ISMERTETÉSE

*

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

BAJZA JÓZSEF

BUDAPEST, 1906

BUSCHMANN F. KÖNYVNYOMDÁJA.

ÁRA EGY KORONA.

A KURUC
BEVEZETÉS
ELBESZÉLŐ KÖLTÉSZEZET
ISMERTETÉSE

*

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

IRTA

BAJZA JÓZSEF

BUDAPEST, 1906

BUSCHMANN F. KÖNYVNYOMDÁJA.

Jung. 1

24

A KURUC

ELBESSZÉLŐ KÖLTÉSZEK

ISMERTETÉSE

DOKTORI ÉRTEKZÉS

BAJNA JÓSEF

195653

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
II. Nyomt. Növevénynapló
1906 év 284 sz.

BEVEZETÉS.

Az 1664—1711. közötti félszázadot nevezzük kuruc korszaknak. Kezdetét a vasvári béke adja, amelyből megtudta a nemzet, hogy az uralkodóház nem akarja felszabadítani az országot a török uralom alól. A császár leghívebb emberei is elpártolnak tőle és a nádor vezetése alatt összeesküvést szőnek. Céljuk a török segítségével kiszorítani a Habsburgokat Magyarországból. A titok idő előtt kipattant, a résztvevők szigorúan bűnhődtek s a haza még nagyobb nyomorba jutott. Ez alkalommal (1670) volt az első kuruc felkelés I. Rákóczi Ferenc vezetése alatt, de ez csakhamar megszűnt. Szuhay, Szepessy, Petróczy és mások azonban elmenekültek a császári területről és Erdély határszélein folyton fegyverben álltak a német ellen. 1678-ban Thököly került a bujdosók élére és a török segítségével jóformán az egész ország a kezébe esett. A kuruc király pártfogója azonban Bécs alatt döntő vereséget szenvedett. Az udvar az európai közvélemény nyomása alatt kiverte a törököt Magyarországból s mikor a török Thökölyt elfogatta, a kurucok is tömegesen a császáriakhoz csatlakoztak.

A magyarság ez önkéntes meghódolását azzal viszonzta Bécs, hogy valódi rémuralmat hozott be, úgy hogy a nép visszahajtotta a török igát. A hamu alatt nem hunyt ki a szikra. Csak 1697-ben kötöttek békét a szultánnal s már 1699-ben Tokajon egy új kuruc felkelés próbálkozott. Ugyanez évben volt zendülés Eszéken, 1700-ban Veszprémben, 1701-ben az Ebergényi-ezred lázadása, 1702-ben Tiszaújlakon, 1703-ban Kőszegen. Ugyancsak 1703-ban bontott zászlót II. Rákóczi Ferenc s rövid idő alatt elfoglalta az egész országot. 1705-ig folyton emelkedőben volt hatalma s a végső hanyatlás csak 1708. után következett be. 1711-ben elhagyja a fejedelmi hazánkat, hova soha többé vissza nem tért. A szatmári békével záródik be a kuruckor.

E félszázados küzdelem költészete a kuruc költészet. A kor lelkének kifejezője. A küzdelem szabadságharc volt, szabadságot hirdet a költészet is. A szabadság ellensége a császár, a németek, részben a katolikus főpapság; ezek ellen fordul gyűlöletével és megvetésével a költészet is. Ha azonban egyfolytában olvassuk a kuruc verseket, úgy találjuk, hogy nem állanak egészen egy színvonalon az események jelentőségével és magasztosságával és bizonyos erőtlén bágyadtság érzik rajtuk. Ebből az következne, hogy a kuruc költészet nem volt mégsem méltó kifejezője kora érzésvilágának.

Ez a következtetés igaz is, nem is. Ha u. i. nézzük, hogy mely versek tesznek ránk ily kelletlen hatást, rájövünk, hogy a tudákos költés termékei. A népies versek ellenkezőleg teljesen megfelelőek a kornak. A baj csak az, hogy aránytalanul több tudákos versünk van, mert ezek szerzői sokat gondoltak versük megőrzésével, míg a nép dalai csak véletlen feljegyzésekből, egyes versgyűjtők buzgalmából maradtak ránk, vagy korunkig éltek a nép ajkán s csak a 60-as, 70-es években lettek lejegyezve. A kuruc elbeszélő verseknek csak negyed része népies.

A kuruc lyra értékesebb az epikánál. Ennek oka valószínűleg az, hogy a zivataros időkben hiányzik a kellő tárgyilagosság íróban és olvasóban. S a mennyiben van is elbeszélő költészet megérzik rajta az izgalmas idők lyrára hajlása. Így a kuruc elbeszélésekben nagyon is előtérbe nyomul az érzelmi elem. Nem annyira elmesélik az eseményeket, mint érintik, gyakran csak mintegy magyarázatául ilyen vagy olyan érzéseik megnyilatkozásának.¹⁾ Határozottan hátrányára van ez a verseknek, de annyiban előnyükre is, hogy ezáltal el van kerülve Tinódiék okiratos szárazsága.

De ilyen körülmények közt érdelmel-e önálló tárgyalást a kuruc elbeszélő költészet? Nézetünk szerint igen. Mert minden fogvatkozásuk mellett is sok érdekes dolgot találunk e versekben, Nehány ballada a magyar népköltészet legszebb gyöngyeihez tartozik, a Gyöngyösinek tulajdonított kuruc eposz egyike az irodalomtörténet legizgatóbb problémáinak s a többi versben is nem egy felöltő dologgal találkozunk.

Tárgyalásunk menete a következő lesz. Műfajok szerint haladunk s azokon belül időrendben. Ahol szükség lesz rá

¹⁾ Ferenczi Zoltán. A kuruc világ énekei. Figyelő VIII. k. 1880. 122—124 l.

alfajokat is különböztetünk meg, de óvakodunk a tulságos elaprózástól. A fő műfajok a következők:

1. Eposzok.
2. Krónikák.
3. Históriás énekek.
4. Balladák.

Tárgyalásunkból azonban kizárunk minden olyan verset, amely keletkezését vagy megjelenését tekintve a kuruc korba esik ugyan, de a kuruc eszmékkel és érzésekkel közössége nincs. Ezért nem ismertetjük *Gyöngyösi* műveit, melyek pedig mind e korszakban jelentek meg; Thaly *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* című gyűjteményében megjelent összes epikaiakat, sőt *Adalékjaiból* is néhányat, azután Erdélyi Pál kurucvilági kötetéből az eddig ismeretlen elbeszélő verset (*Lehet-e istenem . . .* 166 l.); *Beregszászi Pál históriáját*, *Alpestesi Balog László Sárkány kölyök okádását* stb. és több folyóiratainkban szétszórtan megjelent kisebb verset. Habozva vettük fel *Köszeghy Pál Bercsényi házasságát* is. Nagyobb szabadságot veszünk az epikai költészet határkérdéseinél.¹⁾

¹⁾ Az alábbiakban csak már felkutatott és kiadott versekről lesz szó, bizonyára nem előnyére munkámnak. Ami könnyen hozzáférhető, azt már letarlózva találtam. Magyaránú levéltári kutatásokat meg sok egyéb dologgal terhelten nem végezhettem. Más elfoglaltságom mentse értekezésem többi fogatkozásait is, további az a körülmény, hogy soraimmal határidőre kellett elkészülnöm.

EPOSZOK.

A kuruc elbeszélő költészet két leghosszabb terméke: az *Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról* és *Köszeghy Pál* műve *Bercsényi házasságáról*. Nem igazi eposzok ezek, de műfajuk meghatározására bajos helyes szót találni. A krónikák és a historiás énekek csoportjából kiemeli őket tartalmuk és bizonyos epikus fogásaik. A verses regény, vagy a panegyris elnevezés sem illik rájuk. Gyöngyösi Murányi Venusához hasonlítanak, ezt pedig eposznak szokás nevezni: legyenek hát ezek is eposzok.

Az első¹⁾ egy híjján félezer versszakban Thököly tetteit mondja el 1682 tavaszától 1683 nyaráig, a főszűlyt azonban Zrinyi Ilonával való házasságára helyezi. Tartalma rövidre fogva a következő: Venus megjelenik Thököly előtt s így szól: Ne csak Bellonába helyezd reményedet, mikor Juno is befogad ágyába. Vedd feleségül a tág rétségen nőtt kősziklás halom (Munkács) özvegy úrnőjét (Ilonát). Dolgod véghezviteléhez szükséged van Ariadnére és Medeára. Csak így érheted el feljöttét annak a szép napnak, amelyen kalpag szab rendet a kalapnak. Az Egek is akarják egybekelésteket s Ilona is most van szépsége teljében.

Minap egy hajnalban nála is voltam. Egy szűnyog unalmas nótáján felserkent s így szóltam hozzá: Nagyon megromlott a hajdan oly dicső haza. A holdtisztelő népek is rontották, de még többet azok, akik törvényeit elszedték. Ezek ellen vont fegyvert a fejedelmi bajnok (Thököly) már kora ifjúságában. A Hold most a legnagyobb erejű planéta, Jupitert is győzi csillogzása, a Sas is csak pillog világára. Emellett kell hát harcolnia, mert a Naptól csak szavakat kapott s alattuk ál praktikákat. Sok röge van még irtovány utjának, légy te Medeája. Boszuld meg atyád és bátyád reméltelen esetét. A fejedelmi

¹⁾ Olcsó könyvtár 461—2 sz. Kiadta Háhn Adolf.

bajnok maga a tökéletesség s te is csak emelkedni fogsz e házassággal. Sok tövise van az özvegyi életnek. Ha hozzá méssz nem pusztítják majd jószágodat s jószág helyett ország vár.

Ilona némi habozás után ráállott szavamra, azért hát menj hozzá, terítve van Hymen oltára. Eddig Venus. Thököly engedelmeskedik s Venus négy-hattyú-vonta szekerén Ilonához megy. Az esküvő hamarosan megesik s Mercurius mindenüvé elviszi hírét, kin némely örvendez, némely komorkodik.

Mars azonban nem sokáig hagyja békén őket. Thökölynek hadba kell mennie. Jobb szárnyára veszi a szerencse, megnyílnak előtte a fővárosok kapui s a török kitünteti. Mikor aztán elmulik az ősz kedveskedő ege, fegyverszünetet kötnek. Thököly haza siet. Mindenütt nagy triumphussal fogadják, de legnagyobb örömmel felesége, ki Laodameiaként aggódott érte.

Mikor szívük heve lecsendesedett s egymás dolgait elbeszélétek, álomba merülnek és Morpheus látást formál elméjüknek. Megjelenik Venus. Megjósolja gyermekük születését és korai halálát, de újabb sarjadékkal biztatja őket. Majd arra inti tartsanak ki a Hold mellett s mivel ez mindenben a saját hasznát nézi, küldjenek ezüstöt-aranyat neki nagyrendű követséggel. Hermes megjelenik és Venus ellen fordul. A Sas még sokra mehet, pártolja az Oroszlán és Tiberis. A liliumszag tekeri ugyan orrát, de ezzel is jókarba hozta dolgát. Azután a Holdnak sok a változása, a Nap előtt elhomályosul, míg a Sas egyenest néz világába. Venus válaszol Hermesnek. Soha nem fogy el annyira a Hold ereje, hogy meg ne ujuljon. Nem birhat vele egy nemzet sem, legkevésbé a Sas, melyet már a Kakas is megrongyolt. Felgázolja a Hold a Sas pacsirtáit, megrettentí Oroszlánát, nem fél a napnyugati záporoktól sem az északi szelektől. Csak úgy lehet vele birni, ha összefognának ellene a nemzetek, de ezt nem engedi az irigység. Tartsatok hát ki mellette. Hermes válaszolna, de feljő a nap s a bajnok felébred.

Az országos gyűlés Venus tanácsát hagyja helyben. Utána Személye a rongyolt hazának Thököly lábához borul, hálát ad neki eddigi fáradozásáért s beléje, édes nemzete igaz vérébe helyezi továbbra is reményét. Ezután Ilonához járul és ennek is segítségét kéri. A fejedelmi bajnok megígéri védelmét.

Ezzel ki-ki maga szavát befejezi,

És a versíró is munkáját végezi.

Hogy ki volt ez a versíró, máig sem tudjuk biztosan. Keletkezése idejében az elbeszélés nem jelent meg, valószínűleg azért, mert kevéssel befejezte után rosszra fordult a kurucok ügye. Kéziratából Thaly bőven ismertette¹⁾ s pár évre rá Marusák egy cikkben²⁾ a művet Gyöngyösiének hirdette. Azóta ez irodalomtörténeti közvélemény lett. Már Thalynak is megvillant agyában a dolog, de még nem értette, hogy irhatott volna a labanc Gyöngyösi ilyen kuruc verset.³⁾ Ma már tudjuk, hogy a gömöri poeta részes volt a Wesselényi-féle összeesküvésben és részt vett Thököly kassai országgyűlésén, így ez időben kuruc volt.⁴⁾

Tehát irhatta a verset, de írta-e valóban? Határozott bizonyíték nincs reá, de egyes körülmények valószínűvé teszik a feltevést. Ezek: 1. Kulcsár István tanúsága, 2. egyes kifejezések egyezése Gyöngyösi kétségtelen műveivel, 3. a költői előadásmód rokonsága. Vegyük e bizonyítékokat sorba!

Kulcsár István szól először irodalmunkban e munkáról. Jankovich Miklós kéziratái közt fedezték fel és Horvát István ki is akarta adni, de azután abbanmaradt a terv. A felfedezésről Kulcsár lapjában ad hirt (Hazai tudósítások 1806. júl. 9.) a következőképen.⁵⁾ „Gyöngyösi Istvánnak ujjonnan feltalált versei. Tek. Jankovics Miklós úr szép gyűjteményében egy kézírás találkozott, mely mintegy husz kis árkusból áll. Ez Gyöngyösi Istvánnak oly munkája, mely a Murányi Venus-hoz tárgyára nézve hasonlít, csak hogy semmi név benne nincsen. Meg fogja véle ajándékozni a nemzetet egy buzgó hazánkfíának Horvát István úrnak fáradozása. Én most csak kóstoló-kép közlöm az elejét: Az ki régen fegyvert fogott stb. (az első három versszak).“ Kulcsár, amint látható, határozottan Gyöngyösiének mondja a verset. Igaz, hogy őt is 120 év választotta el a vers keletkezésétől, de nálunk mégis 100 évvel előbb irt,

¹⁾ Adalékok 1 : 107—172.

²⁾ Nemzeti Hírlap 1879. május 31.

³⁾ Adalékok 1 : 109.

⁴⁾ Az alábbi fejtegetésekben nem tartjuk szükségesnek olyankor a forrás idézését, mikor irodalmi köztudatban lévő dologról írunk. A Gyöngyösiről irt sok munka közül talán Arany értekezése, Gyöngyösy László és Badics Ferenc életrajza a legjobbak. Nagyon érdekes Horváth Cyrill nagy irodalomtörténetének a Gyöngyösiről irt fejezete is.

⁵⁾ E cikkre először Háhn utalt (id. h. 1 l.), de mivel nem közölte teljesen, nem gondoljuk feleslegesnek a cikk közlését.

így alapíthatta állítását valami olyan hagyományra, melyről már nincs tudomásunk. E feltevés ellen csak az szól, hogy Dugonics nem tud ilyesről.

Ami több kifejezés egyezését illeti, ez volt Marusák főbizonyítéka. Egy csomót idézett is, melyeket még Gyöngyösy László ujakkal is megtoldott.¹⁾ Néhány eddig észre nem vett egyezést alább mi is kimutatunk, két dolgot jegyezve meg róluk. Először nem tartjuk őket annyira döntőeknek, mint Marusák; másodsor azt hisszük, hogy csak a Kemény Jánossal való egyezések nyomnak valamit a latban. A Murányi Venus u. i. énekünk irásakor már megjelent s így bárki vehetett belőle kifejezéseket, míg a Kemény János ekkor már kész volt, de csak később jelent meg, így jóformán csak maga Gyöngyösi ismerte. Egyezéseink: ²⁾

A golyóbis talpú szerencse tántorog. (9)

Szerencse lábai golyóbison állnak. (153)

Ha marpesusi érc volna is *szívében.* (57)

Meghódítja *szívét* . . .

Bár *Marpesus*-hegyi *ércek* volnának is. (79 l.)

Nehéz ennek birni *kősziklás szívével,*

Aki *Marpesusnak* keményült *ércével.* (290)

Maga-kelletése szívet győző ostrom (65)

Maga-kelletése szolgálat s nagy készség (285)

Kinnfüggő hajának akadoz fürtében . . . *a szellő* . . . (88)

Játszadoz *a szellő kinnfüggő hajában* (103.)

Mint *gyors evet* szökött *csakhamar lovára* (154)

Elfáradt a *lova* . . .

Mint a *könnyű evet* lén *hamar* felette. (372. l. még 167) ³⁾

¹⁾ Eml. munkája 32–33. l.

²⁾ Az első idézet mindig a kuruc eposzból való s a szám a versszakot jelenti. A második idézet Gyöngyösi főművei Badics-féle kiadására utal, a szám pedig az oldalt jelöli, mert e kiadásban — a különben egyedül helyesben — a versszakok nincsenek megszámozva. Tájékoztatásul megemlítjük, hogy a 183-ik lapon kezdődik a Kemény János s előtte van a Murányi Venus. Idézeteink túlnyomólag az előbbiből valók.

³⁾ V. ö. Arany e sorait:

Alig ejté az ki szép Delilán nevet,

Paripára paltan Csaba, *mint egy evet.*

(Csaba királyfi. Ö. M 9 : 156.)

Jól megtérengette ellensége sasát. (164)

Vagy ludak seregét *lérengető sasok*. (246)

Megpróbálja révit *elcélzott* helyinek. (224 l. még 173)

Elcélzott dolgától visszatéríteni (309 l. még 112, 154)

... *Személye* ...

Mint a borongó hold néha halványodik. (280)

Mint a borongó hold olyan *személyében*. (279)

Amint beérheti *szeme cirkalmával*. (369)

Szemed cirkalmával, ha őket felvennéd. (192)¹⁾

Átkelvén mint annyi *dőlölgő habokon*. (393)

A dőlöngő habok egymásra emelnek. (355)

... *a Hold* ...

Ha mi akadály van még dolgotoknak,

Felgázolja minden *gátlását* azoknak. (414 l. még 448)

... *a török erő* útját meggátolja,

Félő, mint Rákóczit, hogy *fel is gázolja*. (308)

Akkoron *személye a rongyolt hazának*. (486)

Condorlott *személye a rongyos hazának*. (337)

Az egyezések e jegyzékét Marusákéival és Gyöngyösyéivel kiegészítve sem tartjuk kimerítőnek. Egyébként lesz meg alább is szó ilyesekről.

Gyöngyösi szerzőségének harmadik bizonyítéka volna a költői előadásmód rokonsága a Murányi Vénussal és a Kemény Jánossal. Hogy ezt kimutassuk, röviden taglalnunk kell énekünket, folyton összehasonlítva Gyöngyösi hiteles műveivel, különösen pedig költészete legjelentősebb és legsajátosabb termékével a Murányi Vénussal. Ez másfél századon át elbeszélő költészetünk legbámultabb alkotása és valóban sok tekintetben a legérdekesebb műve is. Új költői irányt hozott költészetünkbe: a barokot, de nem szakított a régi epikus hagyományokkal. Megérezik rajta Tinódi, a széphistóriák, Ovidius és talán a magyar népdal hatása is.

Tinódiéktól tanulja el a versformát s azt, hogy az elbeszélő költészet legfőbb célja a történeti valóság hű előadása. Ezért

¹⁾ Ezt a két párhuzamos helyet Csűrös is idézi a Magyar Nyelvőrben. 1899 : 351.

mond el gyakran felesleges sőt izléstelen dolgokat. Láttá azonban, hogy sokan inkább kapnak a széphistóriák szerelmi történeteinek, mint a csaták leírásán, ezért a kettőt összeegyeztetni iparkodik. Hogy azonban még érdekesebbé tegye tárgyait, felcifrálja a barok költészet ékítményeivel. Mozgósítja az Olympus isteneit, sűrűn alkalmazza az allegóriákat, hajhássza és túlhajtja a képes kifejezéseket és hasonlatokat, teleszórja műveit henye kitérésekkel, elmélkedésekkel és leírásokkal. Barok elem versei furcsa címe s az előszók hízlekedése.¹⁾ A barok költészettől eltanult kereteket azután Ovidiusból vett anyaggal tölti ki. Gyöngyösi is, Ovidius is könnyen verselő felületes szellem, erős érzékiséggel alkotó erő nélkül. Ovidius „tenerorum lusor amorum“, mint Gyöngyösi s meg van benne is a hajlam a lyrai is leíró kitérésekhez. Gyöngyösi igen nagy tisztelője volt Ovidiusnak s mikor valami ilyenre volt szüksége rögtön hozzáfordult. Ovidius az ókor regés hőseinek szerelmét énekelte meg s Gyöngyösi beleélve magát ebbe a világba, e szerelmi históriák hőseire és helyzeteire célozva iparkodik saját hősei tetteit és érzelmeit megvilágítani. A népköltészet hatását egypár gyöngéd költői képe és fordulata sejteti. — Mindent megtalált másutt, csak a nyelvet és a verselés művészetét nem. Ezt magából merítette s ez legnagyobb és legmaradandóbb érdeme.

Megtalálható-e a Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról szóló énekben ugyanez a költői szellem? Meg. Lássuk, mennyiben!

A költemény tárgya itt is országos történeti esemény, de egyszersmind szerelmi história is. Mint a Murányi Vénusban itt is az utóbbi a fontosabb, de korántsem oly érdekes. Túl-nyomólag Venus hosszú, prókátoros ízű beszédéből áll, melyből úgy kell kihalászni azt a keveset, amit a szerelmesek egyike, vagy másika tesz, vagy érez. Ez a beszéd az egész vers három ötödét teszi, ami a compositió egyik főhibája. A másik az, hogy a történeti és a szerelmi rész nem kapcsolódik elég szervesen egymásba. Összefüggésük az volna, hogy a házasság segíti

¹⁾ A barok költészet és Gyöngyösi viszonyát Riedl Frigyes egyetemi előadása szerint adom. Költőnk életírói egyáltalán nem terjeszkednek ki erre a kérdésre s irodalomtörténeteink is csak mellesleg — így se mindig — mutatnak rá, sőt a legtekintélyesebben Rupp Kornél egyenesen azt vitatja, hogy Gyöngyösire csakis Ovidius volt hatással, ami pedig nagy tévedés. A kérdés bővebb kutatást érdemelne.

Thökölyt diadalaihoz, ami részben történeti igazság is, de a vers csak mondja és nem igazolja. Az álom sincs sem szervesen, sem ügyesen a compositióba illesztve. E tekintetben a Murányi Vénus sokkal sikerültebb.

Gyöngyösi másik gyöngéje a jellemzés. Jellemei általánosságban mosódnak el. Férfiai vitézek, előrelátók, ha kell vakmerőek, bölcsek stb.; női szerelmesek és szerelmükért, ha kell kockára is teszik magukat. Egyénileg jellemzőt hiába keresnénk azokban a jellemzésekben is, melyekkel be szokta mutatni alkalomadtán hőseit. Mária: Diana, Suada, Minerva, istenes élete egy Vesta-szűzé, férjéhez hű mint Penelope (180 l.), gazdagsággal Junót, szívével Bellonát követi (127). Anna: Minerva, Diana, erkölcse Vestáé (193). Nézzük most Ilonát:

Szólásában Suada, Minerva esziben,

Értékiben Juno, Bellona szívében,

Igaz Penelope kezdett hűségiben,

Nem csapong, mint Flóra hajló szerelmiben. (69)

Istenes élete majd szerzetes klastrom. (65)

Mint vadász Dianna, gyors lába úgy járó. (67)

Tehát Zrinyi Ilona vonásról-vonásra Széchy Mária. Ugyanez az eset a férfiakra vonatkozólag. (V. ö. 65. és 313. l.-t 215—230. verssel.) A jellemzés módszere ennyire egyezik énekükben és Gyöngyösi műveiben. Érdekes, hogy a hősök és hősnők életkora, családi és társadalmi állapota is nagyjában egyforma mind a három versben.

Jellegző barokk vonás Gyöngyösi költészetében az istenek szerepeltetése. Nem Homeros húsból-vérből való istenei ezek, hanem üres jelképek, de látszólag az ő kezük igazgatja a cselekvényt. Itt is így van. Mindent Venus intéz. Házasságközvetítése azonban nem állítható a Murányi Venus sokkal érdekesebb isteni gyűlése mellé. Igen sajátos szerep jut neki és Hermesnek az álomban. Ez álomnak az volna a célja, hogy véglegesen bebizonyítsa: a török mellett kell kitartani. Hogy az ellenpárt okait megcáfolja, megteszi Vénust török-pártinak, Hermest német-pártinak. Vénus már előbb is a török-szövetséget ajánlotta, értjük hát szerepét, de, hogy Hermes hogyan jut a labancsághoz, az rejtély előttünk. És hogyan egyeztethető ez össze azzal, hogy Hermes — igaz Mercurius néven — már előbb mint

egyszerű hírvivő szerepelt? (315.) — No, de jó. Hermes elmondja véleményét, Venus felel rá s ekkor:

Igy felelvén Venus Hermes beszédire,

Az is újabb választ vett vala nyelvire;

De azonban az nap ülvén szekereire,

Jól feljött vala már az ég mezeire. (469)

Erre eltűnik az álomkép és Hermes nem válaszolhat. Külső körülmények akadályozzák meg érvei kifejtésében. Ez igen nagy hiba. A vers politikai célzatát csak úgy szolgálta volna ez az álom, ha végül Hermes egészen megadta volna magát legyőzve Venus okaitól.

A mythologizáláshoz közel áll az allegóriák alkalmazása. A Hold és Sas allegóriája ez időben közkeletű volt, de használ Gyöngyösi más allegóriákat is a Csalárd Cupidóban és a Palinódiában. Versünkben az allegorizálás annyira előtérbe nyomul, hogy egyik szereplő sincs sohasem megnevezve és a nemzeteket is jelképek képviselik. Nem nehéz őket megérteni. Hold: a török; Sas: a német; Kakas, vagy lilium: a francia; Oroszlán: Velence; Tiberis: Róma; Planéták: fejedelmek; Pacsirták: a kisebb német fejedelmek; Jupiter: Lipót császár; Fejedelmi bajnok: Thököly. Egyszer a német hadakat napnyugati záporoknak nevezi (449.) és kétszer szól az „étczakai szelekről“ (435, 449) ami valószínűleg a lengyeleket jelenti. Ezekhez járul még „személye az rongyolt hazának.“ — Az allegorizálás e túlhajtását a barokk hatás magában nem fejt meg. Bizonyára óvatosságból is történt ez, mert így a be nem avatottak előtt érthetetlen lett a vers, akiknek meg szólt, azok így is megértették.

Gyöngyösi elbeszélő modorához tartozik a különféle kitérések sokasága. Hősei tetteit és lelki állapotát rendszeren Ovidius történeteivel illusztrálja. Gyakrabban beéri a görög és római hölgyek és urak nevének emlegetésével, máskor azonban el is mondja a históriát. Ezért telve vannak művei ókori tulajdonnevekkel. Énekünkben is így van. Az első ötven versszakban a következő neveket találjuk, némelyiket többször is: Hector, Horatiusok, Venus, Bellona, Juno, Jupiter, Saturnus, Mars, Diana, Hymen, Atlas, Jazon, Medea, Colchis, Hercules, Castor, Telamon, Ilium, Minotaurus, Daedalus, Theseus, Ariadne, Phlegeton, Icarus, Oedipus. — Ami a hosszabb elbeszéléseket illeti,

ezeket mind összeállította Rupp, utalva Ovidius megfelelő helyeire is.¹⁾ Énekünkben három ilyen van: Jazon és Medea (25—29), Theseus és Ariadne (30—34), Protesilaus és Laodameia (359—369). Mindahárom megvan a Murányi Venusban, Kemény Jánosban és Ovidiusban is. Az első két epizód alakjait különben unos-untig emlegeti az egész vers folyamán. — Itt említhetjük meg, hogy az ókori történelmet illetőleg egy botlás is van versünkben, amennyiben szerinte Pompeius szerette Cleopatrát. (292).

Gyöngyösi nagyon szeret elmélkedni is. Reflexiói azonban korántsem mélyek, vagy újak, hanem a leghétköznapiabbnak, a klasszikusokban lépten-nyomon megtalálhatók. Ugyanez áll versünkre is. Reflexió van pl. a következő versszakokban: 10, 19, 45, 58, 64, 79, 109, 124, 125, 127 stb. Talán legköltőibb és legügyesebben kifejezett reflexiója a következő.

Szokott gyámol nélkül borostyán és komló,

— Ámbár csak kevés szél légyen azt ostromló —

Maga erejében hamar földre omló :

Az özvegyi élet ezekhez hasonló. (261)

Rendesen sikerültek Gyöngyösi lyrai intermezzói, melyek magukban véve szép szerelmi, vagy hazafias költemények. Ki felejténé el Wesselényi szép szerelemvallását: Boldog az az óra, melyben láthattalak stb.? vagy azt a hazafias elégiát, rögtön a Murányi Venus elején: Veszni tért kis hazánk stb.? Hasonló ezekhez énekünk e néhány gyöngéd sora:

Sátorát a szélvész sokszor felforgatja,

A zápor maga is jól meglocsogtatja,

Orcáját a metsző tél is hasogatja,

Annak gyengeségét nyár is aszalgatja.

Olyankor kellene néked is ott lenned

És palástod alá azok ellen vened,

Kebeled tüzihez melegülni tenned,

A verő ellen is gondját úgy viselned. (159—160)

Méltán hiresek Gyöngyösi leírásai is. Rendesen sok bennük a szószaporítás, van bennük a rim kedvéért toldozgatás, de

¹⁾ E. Phil. közl. 1891. 409—10. l.

igazi költészet is. Van versünkben is egy mindenkitől magasztalt leírás: Zrinyi Ilona szépsége. Ezt így szokták idézni:

Elmúlt ugyan immár a tavasz éltében,
 De nyarának most van legkedvesb színében.
 Az orcái rózsák, nyaka alabástrom,
 Maga-kelletése szívet győző ostrom.
 Homloka liliom, az ajaki kláris,
 Amelynek hervadni magányosan kár is.
 Bár csókod harmatja érte volna már is!
 Egész teste hattyú, galamb engedelmé,
 Gerlicét követő társához szerelmé,
 Ahol kell, mint darú, oly szemes figyelme,
 Csendes erkölcsében nincs negédes elme,
 Úgy látszik amerre lábai indulnak,
 Azok helyén mindjárt virágok ujulnak;
 Amikor ajaki beszédre mozdulnak,
 Szép szavai között nádmézek is hullnak.
 Szóláshoz készülő ajaka nyílása
 Úgy tetszik, hogy piros hajnal hasadása;
 Vidám személyének helyből mozdulása,
 Mint az derült napnak az égen járása.¹⁾

Valóban gyönyörű leírás, bár nem kifogástalan. Nincsen benne semmi rend s néhány kifejezése fogyatékos (csókod harmatja, negédes elme). De ez még nem sokat von le érdeméből. Nagyobb baj, hogy az eredeti nem egészen így hangzik, hanem a szép sorokat egészen erőltetett s csak a versszak teljességére szükséges sorok rontják meg, mint pl.

S ahhoz szép beszéde merő orvos flastrom,
 Istenes élete majd szerzetes klastrom.

Amellett, hogy az első sor nevetséges, a második értelme nincs tisztán kifejezve, egyiknek sincs semmi helye itt a külső szépségek leírásában. — Egészen hasonló vonásokat találunk Mária (107) és Anna (196—7) leírásában, de ezek messze maradnak Ilonáé alatt.

E ragyogó leírás mellett egészen figyelmen kívül hagyják

¹⁾ Gyöngyösy László. Gyöngyösi István 35. l.

irodalomtörténészeink Thökölynek is csinos leírását. Miután egy darabig azt halljuk, hogy a fejedelmi bajnok Fábius, Hector, Achilles stb., egyszerre így folytatja a költő:

Alabástrom oltár — mondhatod — a nyaka,
 Klárisból hajatott boltozat ajaka,
 Délszinre jövő nap felderült homloka,
 Melytől világosul akármely éjtszaka.
 Pirosult hajnalnak vélhetd két orcáját,
 Kiknek csak éretted tartja szép rózsáját;
 Várja is már arra méhecskéje száját,
 Hogy attól vehesse várt harmatocskáját.
 Felvont szivárványa szép szemöldökinek
 — Itélhetd — kézija Cupido kezinek.
 Vig játszási között szökdecslő kezinek
 Annyi a nyíl, mennyi villáma fényinek. (235—7)

A prózai „mondhatod“, „ítélheted“, „vélheted“ kivételével s azt nem számítva, hogy az utolsó két sor értelme nem elég világos, szép leírás volna. Csak az a nagy hibája, hogy az egész sokkal inkább illik nőre, mint férfúra s valóban több pontja egyezik is Ilona leírásával.

Dicsérettel szokás emlegetni Gyöngyösi képes kifejezéseit és hasonlatait is. Kétségtelenül van közöttük sok szép, de ugyan annyi, mely túlhajtott és mesterkéltné. Ez énekünkre nézve is áll. Szép metaforák:

Világos délre jön hajnalló világod. (76)

Nem a mesterségnek művén építetik

A nagy szű és nemes erkölcs: de születik

És a természetnek üljőjén veretik. (124)

De nem különösek-e ezek?

Még most csak hajnalló méltóságod ege,

Kit az *irigységnek* kereng sok *fellege*. (48)

Amikor tanácsol sok terhes dolgában,

Ha azt veszi *elméd tüköre fontjában*:

Mondhatod, hogy Cato ül tanácsházában. (218)

Szép hasonlatok vannak Ilona és Thököly leírásában, de akad ezenkívül is. Pl.

Nincs a gerlicének — azt írják — epéje,
Azért oly együgyű annak szívecskéje ;
Ez erkölcsinek is nincs semmi tüskéje,
Melytől sérethetnék orcádnak gyöngéje. (272)

A helynek asszonya látja nagy szívesen,
Változtatja gyászát, öltözik színesen,
Mint a csillagok vagyon oly fényesen. (308)

Mint amely madarak a fagyos telekben,
Szakadnak egymástól idegen helyekben,
Viszont a kikelet hozván egy fészekben,
Vigadnak ujonnan támadt örömeikben :
Úgy ezek is lesznek kedves mulatással stb. (353—4)

Az utóbbi már hibás hasonlat, mert nincsen olyan madárpár, mely ősszel szétválnék s csak tavasszal egyesülne újra.

Legkiválóbb Gyöngyösi nyelvben és verselésben. Művei túlnyomóan négyes-tizenkettesben vannak írva s ennek, ha nem is Aranyig, de Vörösmartyig (Tündérvölgy) legnagyobb művésze. Igaz ugyan, hogy a forma áradozásra csábítja nem egyszer, rímei többnyire ugyanabból a ragból kerülnek ki, de a rhythmus kifogástalan és inverziói is mindig azok. Énekünkben is így van. Példát nem idézünk, bármelyik versszak példakép állhat. Ehelyett inkább rámutatunk Gyöngyösinek gyakori alliteratióira. Rögtön a Murányi Venus elején olvassuk e sort :

Mások mindezekről, mint tetszik, irjanak.

Énekünkben is gyakori ez. Csak egy példát idézünk :

Hogy két közben földre ne kelljen szorulni
S kezdett dolgainak keziből kihullni. (189)

A nyelvet illetőleg ugyanazt az eljárást találjuk, amelyet a Murányi Venusban. Sok érdekes szó és kifejezés akad énekünkben, melyek összeállítását azonban már más elvégezte¹⁾. A Kemény

¹⁾ Csűrös Ferenc, Nyelvőr 1899. 350 – 55. Gyöngyösi nyelvről I. ugyanott Ekker J., Szende értekezését 1898.

Jánoshoz irt utószóban Gyöngyösi elmondja azokat a nyelvi szabadságokat, melyeket megengedhetőeknek tart. Ezek mind megvannak eposzunkban is, amint Marusák bőven kimutatta.

S most újra ott vagyunk, ahol az ének tárgyalásának elején: Gyöngyösi írta? Három ok is valószínűvé teszi, de még mindig nincs kizárva, hogy a szerző Gyöngyösi valamely szerencsés kezű tanítványa. Ez ellen azonban az szól, hogy ilyenről semmit sem tudunk, pedig, aki ezt ~~sv~~ verset írta, az már nem volt kezdő, előzőleg is kellett verselnie. A kérdés egyáltalán nincs annyira megoldva, mint Gyöngyösi életirói és irodalomtörténeteink feltüntetik és csak akkor dől el, ha a véletlen valami e versre vonatkozó egykorú adatot vet felszínre. Meglehet, hogy ez adat majd sok légvárat semmisít meg, de az a sok bizonyítgatás, mely ez irányban történt, akkor sem veszi el teljesen értékét, mert Gyöngyösi és az Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról viszonya tisztába lesz hozva.

A most tárgyaltuk költeménynél terjedelmére nézve nagyobb, de jelentőségre sokkal csekélyebb vers *Köszeghy Pál Harmadik könyve*.¹⁾ A kuruc kor fuvalma is csak két megjegyzésben érzik meg rajta, de mivel hőse Bercsényi, megérdemli, hogy itt tárgyaljuk. Köszeghy Pál Bercsényi titkárja volt, aki három énekben megírta ura életrajzát egész 1695-ig. Az első két rész, mely Bercsényi ifjúságáról és Drugeth Krisztinával való házasesetéről szólt, már a költő életében elkallódott, mint Harmadik könyve előszavában panaszolja. Az utóbbi Bercsényi özvegyiségét és Csáky Krisztinával való házasságát énekli meg. Varsóban fedezték fel, hova valószínűleg írónk lányától Zsuzsától, a harmadik Bercsényinétől került. Az egész hat részben 792 négyes-tizenkettesből áll. Ehhez járul még a Balassa-strófában irt epilógus, de ebből csak az utolsó másfél versszak van meg. Nagyon rövidre fogott tartalma a következő:

Drugeth Bálint püspök, a már elhunyt Krisztina bátyja, meghal s így Ungvár Bercsényi gyermekeit Lackót és Zsuzsankát illeti. Bercsényi birtokába is veszi Ungvárt s a kassai fiscus embereit, kik szerették volna a várra tenni a kezüket, be sem engedi. Ezért mérgükben azt hirdetik, hogy Bercsényi rebellált s ezt az udvarnál el is hiszik, mert ott a magyart hamar kétségbe veszik (87). Bercsényi azonban tisztázza magát a vád

¹⁾ Thaly Kálmán bevezetésével 1894-ben kiadta az Akadémia.

alól, mire ungi főispán lesz (I.). Venus és Cupido szeretnék megházasítani, de Bercsényi kifog rajtuk.

A palatinus pörös ügyben özv. Draskovich Miklósné Csáky Krisztinához küldi. „Vagyon mindkettőnek — úgymond — özvegye, akarnám, ha lenne hasznos követsége.“ Bercsényi szíve csakugyan megmozdul, de elnyomja érzelmeit Venusék nagy bánatára (II.). Az őszt és telet különféle mulatsággal tölti el. Mars magának akarja megnyerni, ha már Venus nem bír vele. A császár Bécsbe hivatja hát Bercsényit és a főhaditanács felszólítja, állítson ki egy ezredet s küzdjön vele, akár a franciák, akár a törökök ellen. Bercsényi azonban nem hajt reájuk, mert tudja, hogy a magyarnak csak pénzéért van előttük embersége. Ha hadat állított, a legelső alkalommal mást tesznek serege vezérévé, sőt gyermekeinek még tisztséget sem adnak az apjuk pénzén alakított hadban (77—84). Azért hát hazatér Bercsényi és neveti Venust és Marsot. (III.)

Végre mégis rászánja magát a házasságra s miután Szirmay István kipuhította Krisztina érzelmeit, Vépre megy díszes kíséretével, hol nagy lakomát csapnak tiszteletére (IV.). Országos ügyekben távoznia kell, de csakhamar újra visszatér. Szerelmi postása kétszer is Kőszeghy Pál. Mikor ez másodszor megy Vépre, útközben Keresztur és Füles között Echo megbiztatja, hogy Bercsényi és Krisztina egymáséi lesznek. Megtörténik az eljegyzés (V.). Utána Bercsényi újra idestova utazgat. Közben egyszer Bécsben találkozik is menyasszonyával. Utoljára újra Vépre megy s miután előbb megtörténik Krisztina lányainak Juliának és Margitnak az esküvője, ők is megtartják lakodalmukat.

Ha nem is nevezné egyszer Kőszeghy Krisztinát Vépi Venusnak (VI. 97), mégis rájönnek, hogy Gyöngyösi Murányi Venusa lebegett előtte mintaként. Buzgó tanítványa volt a gömöri poetának, de jóval alatta maradt. Az epikai költészetet egy lépéssel sem vitte előbbre, sőt némileg visszahanyatlott Tinódi felé.

Gyöngyösi gyenge a szerkesztésben, de bizonyos kikerekítetttséget mindig elér. Már Kőszeghy tisztára verses életrajzot ír. Elveszett munkáiban eljutott Drugeth Krisztina haláláig (1691. márcz. 17.)¹⁾ s ezt a verset a halálról való elmélkedéssel kezdi:

¹⁾ Id. m. 78. l.

„Mivel pedig azon második könyvem a szomorító halállal végzettem vala, akarván ezen harmadikat is azzal összefoglalnom: úgy költetek az következő vígságot az szomorú halálról való versekkel kezdenem.«¹⁾ E könyvben aztán eljut 1695 jun. 11-ig.²⁾ Ha 1703. táján nem halt volna meg Kőszeghy,³⁾ bizonyára tovább is folytatja művét.

Magában a harmadik könyvben sincs semmi nyoma a szerkesztésnek. Időrendben, híven elmond mindent, mindössze Gyöngyösi-féle tákolmányokkal és terjedelmes leírásokkal cifrázza meg az eseményeket. Látszólag szintén a szerelem epikusa, de csak látszólag az. Egyrészt u. i. a költeménynek alig fele szól a szerelmi históriáról, másrészt meg ennyit is csak azért ír róla, mert épen ahhoz a fejezetéhez érkezett Bercsényi életének, mikor ez újra megházasodott. Nincs is benne semmi érdekeltő. Szépen minden akadály nélkül megesik.⁴⁾ Emellett Krisztina egészen háttérbe szorul. Gyöngyösi hatását mutatja az a leírási mód, mellyel nekünk Krisztinát bemutatja a költemény — legvégén (VI. 107—115), csakhogy messze alatta áll Gyöngyösi hasonló helyeknek.⁵⁾ Jellemzésről szó sincs. Amit Gyöngyösi hőseinek életkoráról és családi körülményeiről mondtunk, az itt is áll.

Gyöngyösitől tanulta meg a mythologizálást és az ókori hősök emlegetését is. Gyöngyösi istenei legalább látszanak valakiknek, de a Kőszeghyei szájalomra méltó figurák. Határozatot hoznak: Bercsényi nősüljön meg, menjen harcba és Bercsényi semmibe sem veszi őket. Mikor aztán Bercsényi megnősül, nélkülök teszi, de azért az élheterlen népség nagy örömben van. Kőszeghy csak az eszmét tanulta el Gyöngyösitől, de nem a kivitelt is. Itt említhetjük meg Echo szerepeltetését is (V. 74—77), mely a Kemény János megfelelő helyének (274—6) elég sikerült utánezata. — Ami a klasszikus vonatkozásokat illeti, ezeket elég bőven használja, de mig Gyöngyösi folyton emlegeti az ókor alakjait, Kőszeghy néha-néha nekiered és pár versszakon át két kézzel szórja nevüket, hogy azután egy időre

¹⁾ Id. m. 33. 1.

²⁾ Id. m. 38. 1.

³⁾ Id. m. 14. 1.

⁴⁾ Váczy János Századok 1894. 350. 1.

⁵⁾ Gagyhy Dénes. A Rákóczi-kor elbeszélő költészete. 1904. 58 1.

teljesen sutba dobja őket. Különben egyszer igen őszinte nyilatkozatot tesz e dologról:

De mit számlálom én elő mindezeket?
Unalommal miért töltöm a füleket?
Mit fársztok ezzel olvasó szemeket,
Kiknek nem tudhatja már senki nemeket?

Szóval nem meggyőződésből használja e vonatkozásokat, hanem csak azért, mert kátéjában Gyöngyösiben így látta.

Kitérés is van bőviben. A reflexiókkal ugyan jóval fukarabb, mint példányképe, de épen olyan hétköznapi bölcsességeket mond (I. 1, 93, III. 39, IV. 36, 143, V. 34, VI. 77 stb.) Leírásai kétfélék: rövidek és terjedelmesek. Az előbbieket egy kaptafára mennek és sületlenek (pl. tavasz: I. 107, VI. 58, éj: I. 41, I. 119, reggel: I. 121, I. 130, ősz: III. 1, III. 5, V. 26, ez utóbbi sikerült); az utóbbiak művelődéstörténeti szempontból nagyon érdekesek. Ilyenek: Bercsényi vadászata (III. 6—34), téli halászata (III. 52—57), a vépi lakomák (IV. 176—211 és V. 122—133), Bercsényi Vépre való bevonulása (IV. 119—136) stb. A legutolsó mintája megvan a Kemény Jánosban (318—331).¹⁾ Költői szempontból ugyan kevés az értékük, de tiszta képét adják a XVII. sz. végei magyar főúri életnek.²⁾

Lyrismus igen kevés van Kőszeghyben. Folyton szárazon elbeszél és leír, alig engedve egy szót is a szívnek. Mégis van egy szép lyrai helye. Bercsényi Forgáchékat látogatja s látja ezeknek egymáshoz szerelmét. Erre:

Hallja csendes éjjel Vág vize csurgását
Szállása ablakján s gondolja: folyását
Vajha elnyerhetné, szünetlen járását,
Érné úgy hamarébb Krisztina látását!
„Istenem e vízhez — úgymond — én sorsomat.
Hasonlítsd, hogy vegyem ily gyors folyásomat,
Láthassam úgy hamar eljegyzett társomat,
S lelhessem meg nála jó nyugovásomat! (VI. 23—24)

A szép hasonlatok is sokkal ritkábbak, mint Gyöngyösinél. A legszebbiket Váczy is idézte.³⁾

¹⁾ Thaly id. m. 24. l.

²⁾ Thaly id. m. 21. l.

³⁾ Századok 1894. 350. l.

Mert miként az eget a nap pirosítja,
 Midőn még sugárit földszinre nem szítja,
 A kék eget mintegy meghalaványítja,
 Csillagjait csak itt s amott világítja :
 Úgy Csáky Krisztina gyászözlötében stb. (IV. 146—7)

Csinos ez is :

Vöröslík mint olykor az ég napkelettel,
 Napfénye borulván ritkás felhőzettel,
 Itt s amott sugári látszanak fénylettel :
 Volt e sereg akkor hasonló színlettel. (IV. 140)

Mindakét példa a negyedik részből való, mely legsikerültebb része a versnek.

Verselése folyékony és gördülékeny, de Gyöngyösié alatt áll. A mondatszerkezet sokszor nem felel meg a versszerkezetnek. Rímei közt gyakori az erőltetett, pedig érettük erőszakos inverziókra is vetemedik. (Pl. IV. 91.) Rímelése nem is változatos. A négy rím mondhatni kivétel nélkül ugyanazon ragból kerül ki s ráadásul egyes rímek többször ismétlődnek is. Pl. a zeng-peng-cseng-reng-féle rím : III. 34, 60, IV. 210, VI. 119¹⁾, vagy a kép-ép-nép-Vép : IV. 25, 66, 88, 144, V. 22, 47. — Megemlíthetjük verselési játékait is. Ilyenek : Echo szerepeltetése, azután stropha végszavának a következőben megismétlése (IV. 26—28), vagy a sorok végszavának a következőben megismétlése ebben az ügyes szakaszban : (Ungvárt még nem tudják Drugeth Bálint halálát, mikor Bercsényi odaér. Este a porkoláb tiszteletből Bercsényihez viszi a vár kulcsait s az, mint a vár jogos tulajdonosa magához veszi a kulcsokat. Reggel jön a porkoláb a kulcsokért s nem találja őket) :

Gondolja : részeg volt, talán elvesztette ?
 Nem vesztette, lehet hogy másüvé tette ?
 Nem tette, mert tudja, hová függesztette . . .
 Titkos mosolygással ezt a gróf nevette. (I. 65)

Van egy szerencsétlen szójátéka is. Bercsényi és Forgách Simon együtt vannak Vépen Krisztinánál :

¹⁾ Ez a rím meg van a Murányi Venusban is. (80)

Kedves vendég vala azért mindakettő,
 De majd nem lesz — hittem — *kettő*, ki most *kettő*;
 A *kettő* ugyanis, mert ha lenne *kéllő*:
 Úgy a *kettő* volna *kettő* s nem is *kéllő*. (V. 118)

Mese, mese mi ez? — Egészben véve mégis gyakorlott versíró Kőszeghy, meglátszik rajta, hogy már két hosszú verset irt előzőleg.

A nyelvet illetőleg is Gyöngyösi tanítványa. A Kemény Jánoshoz irt értekezés elveit sorban megvalósítva látjuk, ha nem is mindig a legkifogástalanabb módon. Synkope: Esztrás (= Eszterhás, Eszterházy) V. 61, mének (= menének) VI. 18, igazb VI. 12, leplel (= lepellet) VI. 47, föltt (= fölött) V. 45; apokope: Bercsény V. 2, 17, 63, 134, 140, 143 stb., Krisztin VI. 27, észak (= éjszaka) VI. 28; metathesis: tenyér I. 92 stb. — Sok ritka szót használ.

Kőszeghy munkája a barok eposz egyetlen hajtása Gyöngyösi művei és az Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról mellett. Megközelíti Gyöngyösi sajátos költői világát. Aesthetikai becse ugyan nincs neki, épen úgy mint a Thököly-eposznak sincs, de mindakettőnek nagy az irodalomtörténeti értéke. Mindakettő Gyöngyösi nevével áll kapcsolatban, ami magában véve is mindenkor érdekessé teszi őket.

KRÓNIKÁK.

A krónikának és a históriás éneknek egyaránt főtrekvése a történeti esemény hiteles, hű elmondása. A különbség közöttük csak az, hogy a históriás ének egy eseményt mond el, míg a krónika az eseményeknek egész — gyakran kevésbé összefüggő — sorozatát. Természetesen ily körülmények közt költői alakításról szó sem lehet.

A krónika ilyen értelmezése mellett 10 kuruc elbeszélő verset sorolhatunk ide, még pedig három csoportban: 1. Igazi krónikák, melyek az egész kuruckornak, vagy egy hosszabb szakaszának történetét mondják el. 2. Egy vezér hadi tetteit megéneklő versek. 3. Verses életrajzok. Haladjunk csoportról-csoportra!

A *Rákóczi felkeléséről*¹⁾ szóló vers a felkelés történetét mondja el Rákóczi elfogatásától 1703. szeptemberéig s azután egyességre inti a magyarokat. Valami félművelt ember írhatta, mert népiesség és tudákosság keveredik benne. Lelkesedéssel, de csekély költői erővel van írva. 24 versszakból áll. Szakaszai hármas-tizenegyesek. Rímelése kezdetleges, rhythmusa nagyon döcögő.

Jelentősebb ennél a *Szegény legény éneke a kuruckor után*,²⁾ mely a felkelés első két évét mondja el; folytonosan azt hangsúlyozza, hogy mindig a szegény legények és nem az urfiak ontották vérüket a szabadságért. Ez a demokritikus bizonykodás a legérdekesebb vonása a versnek. Tudjuk, hogy a Rákóczi-szabadságharcnak kezdetben demokratikus színezete volt, de ezt hamarosan elvesztette. Lantosunknak fájhatott a dolog és versét azért írta, hogy bebizonyítsa, hogy nekik szegény legényeknek

¹⁾ Adalékok 2: 8 – 12. 1.

²⁾ R. Kiss István. Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. (Magyar irodalomtörténeti értekezések 5. sz.) 1905. 40 – 46. 1.

több az érdemük, mint a cifra urfiaknak. Egyébként száraz vers, formája nem való elbeszélésre s nincs is a 19 szakasz közül csak kilencben betartva. Ez a forma a következő: 10 10 13 4 4 5; a a a b b a. Talán legsikerültebb versszaka a következő:

Szegény legénynek olcsó a vére,
Három rossz forint szegénynek bére,
Azt sem költheti el soha szegény végtére,
Melyért méreg,
Kinzó féreg
Forr a szívére.

Thaly már három töredéket ismert e versből, anélkül hogy összetartozásukat konstatálhatta volna. E töredékek: a két soros vers *Esze Tamásról*,¹⁾ a *Munkácsi harc*²⁾ és a *Kuruc katona dala*.³⁾ Viszonyunk versünkhöz a következő:⁴⁾

A	B	C	D	A	B	C	D
1	—	—	1	6	—	2	5
2	—	—	2	11	—	—	6
3	—	—	3	14	—	—	7
5	—	1	—	17	1	—	—

Ami a vers keletkezési idejét illeti, R. Kiss István a címből és régmultakra mutató soraiból több évvel a szatmári béke után helyezi. De ha ekkor írta verselőnk, mért nem folytatta versét tovább is, hiszen tétele bizonyítására a későbbi időkben is talált volna adatokat? A versnek határozott befejezése van, ezért nem tehetjük fel, hogy töredékkal van dolgunk. Valószínűleg 1704 végén, vagy 1705 elején keletkezett s címe meg a „régentén“-féle kifejezések csak később jutottak a versbe.

Ezt a kis krónikát Szolga Mihály verseskönyve őrizte meg. Ugyanonnan való a *Magyarország, Erdély hallj uj hirt*⁵⁾ kezdetű vers is, mely az 1703. 04. és 05. éveknek történetét mondja

¹⁾ Adalékok 1 : XIX. 1.

²⁾ Ad. 2 : 6. 1.

³⁾ Ad. 2 : 329. 1.

⁴⁾ A a versünk, B, C, D a töredékek a fenti sorrendben. A számok a versszakokat jelentik, az A fel nem sorolt szakaszai egyik töredékben sincsenek meg. Kisebb eltéréseket, valamint ezek összeállítását lásd Kiss id. m. 39—44. 1.

⁵⁾ R. Kiss J. id. m. 24—35. 1.

el. Buzdítással kezdődik, hogy még a kapából is csináljanak fegyvert, azután néhány képben bemutatja a fontosabb eseményeket, végre azt a tanácsot adja a németnek, hogy menjen a pokolba. Kiadója bőven igazolta, hogy a vers egyes szakaszai közvetlen az események után keletkeztek,¹⁾ mégis valószínű, hogy a szerző 1705 végén az egészet átdolgozta, egyöntetűvé tette s bevezetést meg befejezést irt hozzá. Ez is félművelt ember munkája, mert bár vannak helyesen alkalmazott klaszszikus vonatkozásai, a vers címének egyáltalán nem felel meg, mintha nem értette volna meg. A cím a következő: *Allegorica simul et sarcastica expressio rerum Hungaricarum contra Germanos annis . . . praestitarum*. Sem allegória, sem sarcasmus nincs a versben.

De van benne élet. Igen eleven, ami talán keletkezési módjából folyik. Gyakran tisztán lyrai buzdító éneknek véljük. Formája ennek sem epikai s nem is pontosan betartott: 9 9 8 8 6; a a b b $\frac{c}{c}$. Akad benne néhány élénk leírás. Pl. mikor Montecuccoli Rákóczi ellen merényletet tervez:

Agyarkodik Montikukuli,
Mája vagyon méreggel teli,
Mondja szörnyen: tauzin hunder!
Ördöggel bir ez az ember —
Mely merész, majd elvész. (13)

Az egész Rákóczi-szabadságharc történetét mondja el *Dálnoki Veres Gerzson krónikája*.²⁾ Dálnoki a kurucoknál kapitányságig vitte s később Kisküküllő-megyei szolgabíró volt. Krónikáján kívül más verseket is irt. A krónikát 1722. szept. 1-ről keltezve Haller Gábornak ajánlotta, aki a verset ki is akarta nyomtatni, de e tervében a halál megakadályozta.³⁾ 255 versszakból áll és két részre oszlik, melyekhez még két prózai bevezetés és egy verses ajánlás járul (6 stropha). Az első rész (7—70 vers) elmondja a felkelés egész történetét, de igen zavarosan, helyenkint értelmetlenül és a kronológia felforgatásával. A második részben alföldi és felvidéki kalandozásait mondja el

¹⁾ U. o. 18—19. l.

²⁾ Adalékok 2 : 332—372. l.

³⁾ Az életrajzi adatokat l. Thalynál id. h. 371—2. l. és R. Kiss István id. m. 10. l.

Dálnoki az 1708—1711. évekből (71—255 vers). Bővebben csak a vadkerti ütközetről (116—141) és a szatmári békéről szól (232—251), különben főtörekvése az, hogy mind megemlítsé azokat a helyeket, ahol megfordult és el-elpanaszolja, milyen rossz élelmzésben volt részük. Különösen a tótoknál tesz e tekintetben szomorú tapasztalásokat, meg is veti őket erősen (110—114). Szorgalmasan feljegyzi, ha valahol jól „köppentettek.“ Megemlékszik margitai és dömsödi szép gazdasszonyairól is (84, 185). Kassán majd megnősül (217—8) és fátuma Szigeten utól is éri. Elveszi Mészáros Erzsébetet (225—8). A szatmári béke után megkönnyebbülten sóhajt fel: Így múlték el tőlünk ez a Miskavilág!

Költői szempontból teljesen értéktelen a munka. Pedig Dálnoki költőnek tartotta magát. Bevallja, hogy soha csak rudimentát sem tanult, de azzal vigasztalódik: nascitur poeta non fit. Olyan dolgokról ír, hogy még Homerus bölcs elméjének is gondot adna eseményei megéneklése (31). Scholát nem lakott, sem akadémiába nem járt a híres Hollandiában, de azért nyomtatásra érdemesnek véli művét. Ha ki nem szereti írja mását jobban! (5) — Igen sajtáságos a krónika szerkezete. Hogyan tartozik össze a két rész? Miért vannak más-más formában írva? Az első kérdésre talán ez a felelet: Dálnoki erdélyi ember letére 1708-ban fordult meg először Magyarországon és naiv csodálkozással látta a nagyobbik magyar haza viszonyait és szokásait. Ezekkel egyáltalán nem volt megelégedve és tapasztalatait sietett honfitársai tudtára adni, „hogy a fennköpő s Erdélyben bejött s kérkedő, cifra paszomántos, negédes magyarországi, tótországi fiak miképen zaboláztassanak meg kérkedésükről.“¹⁾ A második rész, valamint a verses ajánlás négyestizenkettesben van írva elég türhetően, míg az első rész formájával kétségbeejtően küzd.

Hogy az első részt mért írta más versformában annak az oka, hogy ebben felhasználta a *Magyarország, Erdély hallj új híri* kezdetű, az imént tárgyalt verset, amint R. Kiss István részletesen kimutatta.²⁾ Összesen tizenöt versszakot vett át részben vagy egészen. Ezek:³⁾ 7 (1), 8 (2), 9 (3, 39), 10 (4),

¹⁾ Ad. 2 : 344. l.

²⁾ Id. művében 18—35. l.

³⁾ Az első szám Dálnoki krónikája versszakainak száma, a zárjelben lévő a felhasznált mű megfelelő szakaszé.

11 (5), 12 (6), 13 (21), 15 (20), 49 (13), 50 (25), 51 (9), 52 (10, 14), 53 (11), 54 (30), 55 (35). Természetes, hogy az egyformaság kedvéért a többi szakaszt is az átvettek mintájára iparkodott alkotni. Az átvételek alapján R. Kiss Dálnokit plagizálással és lopással vádolja.¹⁾ Ezt a kemény ítéletet nem fogadjuk el.

Először is Dálnoki nem titkolja el teljesen, hogy más munkáját is használta. Előszavában u. i. azt mondja, hogy úgy írta le a dolgokat, ahogy látta, tudta „mások igaz relatívójük is hozzá járulván.“²⁾ Azután meg az átvett strophák a kis krónika versformájában vannak írva, míg az ezek mintájára írt eredetiekben a rímelhelyezés ugyan ugyanolyan, de a sorok mind nyolcszótagúak.³⁾ (Hogy alig van egészen szabályos szakasza és hogy az átvett strophák részben értelmetlenek az nem tartozik ide.) Dálnokinak nehéz volt az Allegorica et sarcastica expressio formája, egyszerűsített rajta.

Krónikánk első része túlnyomólag az erdélyi eseményekről szól, ami írója erdélyi voltából könnyen érthető. És ha most azt nézzük, hogy miről szól az az átvett tizenöt szakasz, érdekes felfedezésre jutunk. Három lyrai (7, 8, 9), mely mindakét helyt bevezetésül szolgál, kettő erdélyi dolgokról szól (54, 55) s a többi tíz mind magyarországi vonatkozású. Ebből önként következik az, hogy Dálnokinak kevés értesülése volt a magyar dolgokról, de érezte, hogy mégsem mellőzheti ezeket egészen, felhasználta hát a kis krónika erre vonatkozó előtte hitelesnek látszó adatait. Lám, mikor erdélyi esetet ír ki az Expressioból, helyreigazítja ennek homályos helyét (54).⁴⁾ Nem! nem lopásról van itt szó, hanem adatok hiányában való kényszerű átvételről.⁵⁾

Nincs semmi szüksége Dálnoki Veres Gerzsonnak R. Kiss

¹⁾ Id. m. 21. l.

²⁾ Ad 2 : 332 l

³⁾ Kiss id. m. 17. l

⁴⁾ U. o. 33. l.

⁵⁾ R. Kiss István azt mondja egy helyen (id. m. 23. l.), hogy bár Dálnoki leplezgeti a plágiumot, mégis elszólja magát, mikor ezt írja :

Ezeknek már légyen vége,
Eddig vannak egybeszedve ;
Következnek mások rendre.

Nézetünk szerint csak akkor minősíthetnők ezt elszólásnak, ha egészen eddig írná ki a kis krónika verseit. De hiszen közvetlen e sorok előtt (69) 13 egészen eredeti strófa áll. Az egybeszedést Dálnoki magára érti.

István mentetegetésére: „a korviszonyok, Dálnoki egyénisége“.¹⁾ Tisztán áll előttünk, nincs jellemén semmi folt. Költő nem volt, de derék, becsületes, jó hazafi, ki a nagy bukás után is iparkodott szolgálni hazáját és élete végéig fájo gyönyörrel tekintett vissza ifjúsága szép álmára, a szabad Magyarország álmára.

Úgy látszik *Désházi Tolvay Ferenc* is meg akarta verselni Rákóczi tetteit, legalább azt tudjuk, hogy az első három év történetének megírásához hozzáfogott és ebből a munkából két szemelvény ránk is maradt.²⁾ Tolvay egyébként irt egy számtant, verselgetett és öreg napjait Murány várában Bercsényi oltalma alatt élte le. Krónikájából két részt elküldött Radvánszky Jánosnak.³⁾ Négyes-tizenkettesben vannak írva s az egyik Zólyom bevételét mondja el 72 szakaszban, de sok egyebet is elmond benne. A második 42 strófában annak az imának versbeszedése, mellyel hálát adtak a vár bevételéért. Valószínűleg azért küldte Radvánszkyknak épen ezt a két részt, mert Zólyom bevételében Radvánszkyknak nagy része volt. Az elbeszélés igen gyenge, de az imában nem egy lendületes és csinos vers van. Pl.

Félelmesek voltunk : Isten bátorított ;

Erőtlenek voltunk : Isten erőt nyujtott ;

Tudatlanok voltunk : Isten de tanított ;

Napról-napra lelke bennünket ujított.

Csak az a kérdés, hogy nem az eredeti prózai ima érdeme-e ez ?

A krónikák második csoportját az a két vers képezi, mely Bottyán és Bercsényi tetteit sorolja fel. Elbeszélés édes-kevés van bennük, tulajdonképeni céljuk a vezérek dicsőítése. Már Ferenczi Zoltán utalt arra, hogy a kuruc költészet jobban szereti az alsóbb rangú, a néphez közelebb álló vezérek tetteit énekelni, mint a nagyobbakét.⁴⁾ Károlyi Sándor, Pekry Lőrinc, Eszterházy Antal, Forgách Simon nevét ritkán olvassuk verseinkben, míg Bezerédy Imréről magáról öt ének van, Balogh Ádámról kettő, Ocskay Lászlóról egy s nevüket épen úgy, mint Esze Tamásét, Boné Andrásét, lépten-nyomon megtaláljuk a kuruc versekben. Bezerédy és Ocskay még a Rákóczi-nótába is bele kerültek,

¹⁾ Id. m. 23. l.

²⁾ Thaly: Irod és mív. tört. tanulmányok a Rákóczi-korból 1885. 369—384. l.

³⁾ Az adatokat l. Thaly id. m. és Irod. tört. Közl. 1903. 450—454. l.

⁴⁾ Id. műve 67. l.

pedig ott kívülök csak a két legnagyobb nevet olvassuk: Rákóczit és Bercsényit.

Ez a két kis krónika tehát némileg kivételt képez. 1705 végéről való a *Vak-Bottyánról való ének*.¹⁾ Dicsőíti Bottyánt mint a rácok és németek leverőjét, felsorolva tetteit. Azután ugyancsak magyarosan leszidja a labancokat. Majd bemutatja Bottyán apánkat, amint a diadalok után Rusztnak városában a főtisztekkel jó ruszti borában vígan iszik virágos kupában. Végre azt a véleményét fejezi ki:

Hogy míg e hazában csak egy német léssen,

Békesség soha itt nem léssen egészen.

Az egész 15 négyes-tizenkettesből áll, nem jeles verseléssel. Költőiség nincs benne, de van bizonyos hetyke erő. Üde önbi-zalom és lángoló németgyűlölet sugárzik belőle. Sok igazán népies kifejezés van benne s az egész a legmesterkéletlenebb krónikáink között.

Közel áll a népiességhez a *Nagy Bercsényi Miklós* 1708²⁾ is, de kevesebb benne az élénkség. 16 páros tizenkettes: ennyi a vers. Az epikai elem még jobban összeszorul s már nem beszél olyan harciasan, mint az előbbi, hanem az Isten segítségét kéri a szegény kurucoknak. Ez is Bottyán táborában keletkezett³⁾ s néhány szakasza mintha az előbbi hatását mutatná (1 : 12, 4 : 8). A soóki tábor leíró sorok a kuruc balladákhöz méltók:

Uj várban katona szerencsét örüli,

Kardját újabb harcra vígan köszörüli . . .

Hogy mikor Bercsényi zászlókat emeltet,

Felülőt fuvattat, rézdobot verettet:

Szép rendelt sereggel szálljon ki mezőre,

Víg kedvvel induljon ellenség földére.

Pihenő kvártélyba, füvellő táborra

Vág vize két partján száll a sok katona.

„Járjad lovam, járjad Ujvárnak mezejét,

Hogy megszégyenítsük ellenség erejét!“

Ha a vers többi része is ilyen volna, a balladák közé emelkednék.

¹⁾ Ad. 2 : 105—108. 1.

²⁾ Ad. 2 : 206—207.

³⁾ U. o. 207. 1.

A krónikák utolsó csoportja az életrajzoké. Ilyen verses életrajzok nagy számmal keletkeztek e korban, mint halotti búcsúztató versek. Természetesen mi ezek közül csak azt a kettőt ismertetjük, amely összefüggésben van a kuruc eszmékkal. Ezekhez járul még egy önéletrajzi töredék. 1697-ből való a *Lipóczi Keczer Sándor elestéről*¹⁾ szóló vers. Keczer párbajban esett el, a párbaj oka pedig a vers szerint az volt, hogy a dragonyosoknál szolgáló tisztet zászlótartója magyarsága miatt gyűlölte és belékötött. Mivel magyar voltáért szenved a hős, ezért sorozzuk a kuruc versek közé. 16 négyes-tizenkettesből áll, melyhez még az öt szakasznyi *Valedictio funebris* járul. Egy pillantást vet Keczer ifjúságára és emlegeti családi pöreit. Előadása szintelen s annyira felületes, hogy az esetet nem értjük egészen. Egy-egy versszaka talányos (7, 14).

1710-ben íródott *Wesselényi Pálné búcsúztató verse*.²⁾ Béli Zsuzsánna Pál leánya és a bujdosók vezérének felesége volt, ki túlélte férjét. A vers nagyobbik fele Béli Pál történetével foglalkozik (1—32) és Zsuzsannával rögtön mint Wesselényi Pálnéval találkozunk. Férjének hű segítője a németek elleni harcaiban s kétszer is megvédi Hadadot a labancoktól. Két esztendeig fogságban sínylődik s innen kiszabadulva elveszti férjét és négy gyermeke közül kettőt. Javai is jórészt le vannak foglalva, de a hit folyton táplálja. Üdvözítőjében bízva hal meg (33—56). Az egész Wesselényiné szája van adva.

A négyes-tizenkettesben írt versben a költészet legparányibb nyomát is hiába keresnénk és verselése is a képzelhető legrosszabb. A szótagszám csak elvétele van betartva s a 28—42. versszakokban minden rend felbomlik. Azonban fentartott egy érdekes adatot: Wesselényi Pálné író volt. Német fogságában könyörgéseket írt s ezeket ki is akarta adni. A hely, amelyből ez kiténik, így hangzik:

De ezalatt olvastam én az Isten beszédit,
Gyakor könyörgéssel kerestem jó kedvit,
Mely könyörgéseket írásban is tettem,
Szép emlékezetre azt, hogy kibocsássam
E világ eleiben.

¹⁾ Thaly Irod. tört és műv. t. tan. 365—368. I. L. még Ir. tört. Közl. 1903. 317—319. és 1904. 220—223. I.

²⁾ Adalékok 2: 283—293. I.

De abban a gonosz sátán mindenkor meggátolt :
 Reám hozott sok ellenséget is,
 Minden javaimtól meg is fosztatott,
 Eddig nem volt csak alkalmatosságom is. (41—42)

Sajnos a könyörgések elkallódtak, vagy lappanganak, de az adat elég hiteles arra, hogy főuri irónóink szép sorába egy új nevet vegyünk fel.

1701-ben Rákóczival együtt volt fogva *Vay Ádám* s börtönében hozzáfogott *verses önéletrajzá*nak megírásához.¹⁾ Vay később is kitartó híve és udvari marsallja volt a fejedelemnek, de ennek a versének kevés a köze a kurucvilághoz. Életét egész addig mondja el, amíg a törvénytanuláshoz fog. Mivel még 1701-ig 20—25 év van hátra, töredéknek kell tartanunk versét. 83 négyes-tizenkettesből áll, ügylátszik, ügyesen verselve. Nem tekinthetjük át, mert Thaly nem adta ki teljesen, hanem csak ismertette.²⁾

Ezzel be volna fejezve a krónikák ismertetése, bár néhány gúnyos vers is idetartoznék, de ezeket egyszerűség kedvéért a gúnyos historiás énekek közt tárgyaljuk. Nemcsak hogy esztétikai értékű nincs egy sem a krónikák között, de irodalom történeti becslük is igen csekély. Mégis egy érdekes kérdésre bukkanunk közöttük, t. i. Dálnoki Veres Gerzson és az *Expressio* viszonyának kérdésére. Iparkodtunk a kérdést megfejteni. Hogy sikerült-e, azt megítélni nem a mi feladatunk, de Dálnoki szelleme iránt érzett kegyeletünk azt óhajtáná, bár elfogadásra találna nézetünk.

¹⁾ Abafi. Figyelő 3: 27—29 l.

²⁾ Az alább ismertetett vers *Debrecen dülásáról* említi, hogy Vay Ádámot is elfogták mint kurucot. Ez a Vay Ádám nem a miénk, hanem valószínűleg ennek apja. Az ifjabb Vay Ádám a düláskor még csak 17—18 éves volt (szül. 1657). Hogy az elfogott kuruc apja volt neki, azt onnan következtetjük, hogy mind a két vers Debrecenből került elő.

HISTÓRIÁS ÉNEKEK.

Két századon át uralkodó műfaj volt irodalmunkban a históriás ének. A sok ütközet, várostrom, vitézi kaland bőven szolgáltatott tárgyat. Jóformán a kuruc korral egyszerre pusztult el, mert 1711 után békésebb, csendesebb évek következtek. Mint minden műfaj, mely virágzásának utolsó idejét éli, úgy a kuruc históriás ének is a hanyatlás jeleit mutatja. A régi jó négyes-tizenkettes helyett többször más, komplikáltabb, az elbeszélésre kevésbé alkalmas versformát találunk. A versek szel-leme is romlásról tesz tanúságot. Bizonyos bágyadt hangulat uralkodik rajtuk. A viharzó lelkesedést, melyet méltán várhat-nánk tőlük, hiába keressük. Az elbeszélést háttérbe szorítja a lyrai elem. S ez a lyrai lé, melyben az epikus mag fel van oldva, igen kevésbé élvezhető. Unalmas jajgatások és felületes közhelyek halmaza. A műfaj hanyatlását mutatja, hogy feltűnik paródiája is: az elbeszélő pasquillus, mely a 18-ik században éri meg virágzását.¹⁾

Minden hibájuk mellett is sok érdekes dologra akadunk a kuruc históriás énekek olvasása közben s néha-néha lendületes, sőt költői sorokat is olvasunk. Ezért megérdemlik, hogy részle-tesebben is foglalkozzunk velük. Tartalmuk és előadásuk szerint három csoportra oszthatjuk őket: 1. protestáns-kesergő versek, 2. vitézi énekek, 3. gúnys elbeszélések.

A Wesselényi összeesküvés felfedezése után az üldözések borzasztó kora következett be. Szenvedett minden magyar, de a protestánsok sokkal inkább, mint a katolikusok. E szomorú idők emlékét őrzik a protestáns kesergő énekek. Nagyobbrészt lyraiak, epikai csak egy van közöttük: a *Czeglédi István halálá-ról* szóló vers (1671).²⁾ Czeglédi István kassai prédikátor és jó

¹⁾ Mindez áll a kuruc krónikákra is. A krónika és históriás ének szét-választása úgy is inkább elméletben sikerül teljesen, mint gyakorlatban.

²⁾ Adalékok 1 : 15—83. 1.

nevű író volt. 1670-ben rebelliséggel vádolták s bár teljesen ártatlan volt, börtönbe vetették. Az ekklézsia kezességére később mégis szabadlábra helyezték. A következő évben Pozsonyba idézték a vértörvényszék elé s a nagybeteg Czeglédi útközben meghalt (1671. jun. 5.). Ezt az eseményt mondja el énekünk.

Czeglédi uram Kassának hű prédikátora volt, Krisztusnak szolgálója, Szent-Irásnak útja, Isten trombitája, titoknak sáfára, lelkeknek dajkája. Sok harcot állott Rómával, amiért sok csúfot űztek belőle. Ékes ábrázatát baromképben irták, bivalynak, Básám bömbölő bikájának mondták. Erre a Szentirást kezébe vette s belőle mindezt jóra értette: Igazán mondotok bivalynak, mert Krisztus igájában sokat elbirok, s rám illik az is, hogy tulok vagyok, mert római jármot sok ízben elrontok. Mivel láták, hogy így nem bírják elveszteni, ráfógták, hogy rebellis. A németek elfogják s Czeglédi útközben is jajgató híveit oktatja. A börtönben eleinte a rab főuraknak prédikál, de azután egy buzás verembe külön rekesztik, hol megbetegszik. Végre szabadon engedik, de pünkösdkor Pozsonyba rendelik. Utjára elkiséri felesége. Nagy-Szombat határában elnehezedik s búcsút vesz feleségétől és meghal. Pozsonyban a főrendek ugyan megbódulnak halála hírére és színesképen azt állítják, hogy ők nem küldtek érette. Szépen eltemetik Bónis Ferenc mellé. Az Anti-Christusra való utalással végződik a vers (1—69).

Egyszerű ez az ének, nincs rajta semmi nyoma a költői alakításnak, de őszinte, mély érzése meghat és hőséneke nemes, prófétai és martiri alakja megragad. A gyalázatokat alázattal, a szenvedéseket béketűréssel sőt örömmel fogadja s az utolsó pillanatban is vallása a főgondja; ellenségeiről hallgat, megbocsátott nekik. Stílusa áhítatos, bibliai, a végén sejtelmes.

Czeglédire nézve első rangú forrás a vers. Korrajzi szempontból nagyon érdekes az eleje, hol Czeglédi hitvitáit írja le. Négyes-tizenkettesben van írva; gyakran találunk megható szép strófákat. Pl. Czeglédi búcsúszavaiból:

Mondd meg az országnak lelkipásztorinak,
A hitről, a hitről mostan tanítsanak!
A gyenge nyáj körül most forgolódjanak,
Mert már a nyáj körül mások is forgódnak.

Thököly bukása után újra elkezdődött az üldözés s ismét maradt ránk néhány kesergő ének. Nemi epikus részlet van a

Zokogó sírással sírhatsz magvar nemzet kezdetű énekben (1700).¹⁾ Épen az elbeszélés a leggyengébb része. Nem egyéb mint az elpusztított és a lefoglalt dunántúli protestáns templomok száraz felsorolása (12—22). Lyrai része azonban igen érdekes, mert benne a protestáns mellett nagy erővel megszólal a hazafi is, amit az előbbi versről nem mondhatnánk. Készül a talaj Rákóczinak. 43 négyes-tizenkettesből áll.

Sokkal több históriás ének tartozik a második csoportba, mely a vitézi énekek, tehát a par excellence históriás énekek csoportja. Összesen kilenc verset sorozunk ide. Időrendben az első a *Divényvára megvétele* 1666-ból.²⁾ Hőse Balassa Imre gróf, aki nem igen találta bele magát Lipót világába és később mint Thököly híve halt meg. Azzal vádolták, hogy első feleségét, Lippay Borbálát megölte és más „notorius excessusokat” cselekedett s ezért Bécsben volt fogságban. Megszökött és bezárkózott Divényvárába, de a nádor bevette a várat. Tartalmánál fogva bajosan lehetne a kuruc versek közé sorozni, de ide helyezi hőse későbbi pályája és előadásmódja. A költő erősen Balassa pártján áll s dicső hősnak festi. Be sem tudná az ellenség a várat venni, ha árulás nem történnék. Nagyon haragszik az udvarra, hogy a török helyett a keresztyéneket rontja. A bécsi fraust, a plundrás németet, a lompos vendéget emlegeti. Gúnynyal ír Wesselényi nádorról. Szerinte a nádornak főgondja Bacchus szolgálata. Megvetéssel szól Balassa II. Bálintról, a költőről, aki állítólag oka Imre romlásának. Végre is azzal vigasztalódik: Eljön még az idő, feljön a napvilág!

Az egész 53 négyes-tizenkettes, kifogástalan rhythmussal és türhető rímekkel. Úgyesen vannak alkalmazva a versben a közmondások: Mondhatsza igazat, betörik a fejed (13); Jó tétre jót ne várj (13), Meghalt Mátyás király, oda az igazság (23). Zrinyi-reminiscentiára is akadunk benne:

Immár a szép Nap is kizablázta lovát,
Elhagyta fényével a tengernek tavát (34).

Zrinyinél:

... A szép Nap is már lovait elhajtá,
Oceanum tengerben mert beusztata (3 : 116).

¹⁾ Adalékok 1 : 287—296. l.

²⁾ Kiadta jegyzetekkel Thaly : Századok 1871. 484—491. l.

A Nap lovaival különben verselőnk még egyszer meg van akadva ebben a kissé furcsa hasonlatban :

Elhagyták gróf úr maga szolgálótól,
Mint mezei virág a Nap lovaitól. (43).

Egyébként a vers gyakorlott kézre vall.

Strassoldo császári tábornok 1675-ben Debrecenben pusztított. E dúlásról szól *Kállai Fényes István* a város akkori jegyzőjének *éneke*¹⁾ Az esetet napló alakban (dec. 6—22.), de összefüggő előadással mondja el. Strassoldo megszállja a várost s mivel nem árulják el neki a városban lakó kurucokat, ezek keresése közben nagy fosztogatást visz véghez. A városi tanács ajándékokat visz a tábornoknak s ez szép szóval is tartja őket, de a dúlás tovább folyik. A pusztításban az író nagy fájdmájára a hajdúk is részt vesznek. Végre Strassoldo seregestül elhagyja a várost kilátásba helyezve, hogy tűzzel-vassal semmisít meg mindent, ha a debreceniek továbbra is kedveznek a rebelleseknek.

A fejlődő kuruc világ verse ez a história. A debreceniek maguk nem kelnek fel az udvar ellen, de a kurucoknak menedéket adnak; hódolattal fogadják a német tábornokot, de nem adják kezébe a felkelőket; a vers prózai bevezetése a felséges Leopold német császár urunk öfelségéről beszél, de meg van győződve Fényes, hogy a némettel nem lehet békében megmaradni, hiszen a hajdúkat megfenyegeti, még velük is elbánik a német. Bánatos, rezignált hangon van írva és mély protestáns vallásosság vonul át rajta. A dúlás végeztével ezzel vigasztalódik :

Ha testi kenyered tenéked elfogyott,
Lelki kenyért tenéked az Isten még hagyott :
A scholát, templomot elég hogy megtartott,
Lelki pásztorokkal lám Isten megáldott (582).

66 négyes-tizenkettes szakasza elég jól van megverselve, csak az a kár, hogy a vers kedvéért többször erőszak történik a nyelven. Legbántóbb az, hogy a kuruc szót az ütem miatt kétszer is krucnak írja (578, 583. 1). Van benne egy szép hasonlat. A németek

Úgy hagyták Debrecent, mint a szedett szőlőt,
Takarodás után mint a pusztá mezőt. (582).

¹⁾ Kiadta Révész Imre. Prot. Figy. 1871. 573—584. 1.

A kurucok első virágkorába vezet a *Thököly hadi tanácsa* (1681) című ének.¹⁾ Sebestyén Endre erdélyi püspök a császár nevében sikertelenül alkudozott Thökölyvel. Ez szolgáltatót alkalmat a hadi tanácsra. Thököly ismerteti a császár ajánlatait, de rögtön kijelenti, hogy az ily lépes beszédek őt nem kerítik horogra. Egyébként felhívja a kuruc vezéreket, mondják el véleményüket. Erre a kurucok semmi rendet nem várva, fegyvert, fegyvert! kiáltanak (1—15). A tábor lecsendesítése után Szepessy Pál beszél (16—55). Nem hisz az ígéretek őszinteségében, mert a császár dispensációt hozatott a pápától s különben is csak szorultságból tesz ilyen ajánlatokat. Arra buzdít, hogy tartsanak ki a török mellett és válaszszanak nemzeti királyt. Kende Gábor óvatosságra és mérsékletre int (56—62), mire Kecser Menyhért (63—70), Harsányi György (71—76), Petneházy Dávid (77—82), Szűcs János (83—86), Farkas Fábíán (87—96) és Ispán Ferenc (91—99) példákat hoznak fel a történelemből, hogy a német szavában nem lehet bizni. Harsányi kijelenti, hogy nem hisz az ördög fiának, hite-csavarító kutya labancának, Petneházy kijelenti, hogy soha nem lakik egy helyben a némettel. Végre Wesselényi Pál mintegy összefoglalja a vezérek véleményét (100—103) és szavait a következő latin distichonnal fejezi be:

Sanguine fundatum est hoc regnum, sanguine crevit,
Sanguine succrevit, sanguine finis erit!

Ez a vers tulajdonképen külön műfajt képvisel: a rimes jegyzőkönyvet. Korcsfaj, mondja a poetika. Lehet, de versünk mégis igen érdekes. Kis Sándor tudatos költői alakításnak tartja és nem egyszerű krónikás feljegyzésnek.²⁾ Téved. Még Gyöngyösi sem változtat a történeti eseményeken, annál kevésbbé találna ki ő maga történeti eseteket. Különben versünk első szaka is ezt mondja:

Lincből hogy érkezék jó Sebestyén uram,
Generálisomnak mit hozott, hallottam,
Tábor eleiben hogy adta, ott voltam,
Kihez ki mit szólott, im rendben felirtam.

Nem a vers a tudatos alakítás, hanem maga a haditanács. Nem is haditanács volt ez, hanem hadi népgyűlés. A vers azt a

¹⁾ Adalékok 1 : 86—106. 1.

²⁾ A kolozsvári kegyesrendi gymnasium 1886/7-iki értesítője 44. 1.

benyomást kelti, hogy a kuruc vezérek már határoztak, s most katonáik helyeslését akarják megnyerni okosan és ügyesen megszerkesztett beszédekkel. Thököly megadja mindjárt az alaphangot: a németben nem lehet bizni. Szepessy erre a tárgyat hosszú beszédben fejtegeti. Figyelme mindenre kiterjed s nagyobb tekintély kedvéért latin idézeteket is hoz fel (27, 30, 42). Ki is meríti jóformán a dolgot. Hogy tehát új érdeket nyerjen, Kende ellenkezik vele, de csak gyengén. A következő szónokok buzgón fejtegetik tovább Szepessy eszméit, példákkal igazolva azokat. Talán az sem véletlen, hogy a voxok sorát Szepessy kezdi és Wesselényi végzi, a két legrégibb és Thököly mellett a legtekintélyesebb vezér.

Ha nem is tartjuk önálló költői alakításnak a verset, csak elismeréssel nyilatkozhatunk róla. A beszédek sikeresen szedte versbe az ismeretlen szerző. Nem vesztettek semmit üdeségükből, lendületükből, hevükből. A kurucok a helyzet urainak érzik magukat s az ország teljes szabadságát követelik. A versbeszéd célja az lehetett, hogy a habozókat, a gyűlésen jelen nem voltakat megnyerje Thököly ügyének.

De hiába volt minden, a kuruc király elbukott. Sanyarú lett a hazafiak sorsa, de állapotukban nem nyugodtak meg. Hol itt, hol ott lobbant fel a szabadság lángja. A Rákóczival vajudó, de szabadulását még Thökölytől váró kor egyik véres epizódja volt a tokaji felkelés 1697-ben. Pillanatnyi siker, annál gyászosabb bukás; ez a felkelés története. Két ének is szól róla: a *Tokaji felkelés*¹⁾ és a *Cantio flebilis de periculo Tokajensi*,²⁾ melyek azonban csak változatai egymásnak. Az első teljes, a második töredékes. Az első inkább jeremiád, mint elbeszélő vers.³⁾ Az eseményeket csak homályosan célozgatva emlegeti. Teljes levertség és kétségbeesés látszik rajta. Közeledik a népieshez, de költői lendület nincs benne. Középrim és gondolat rhythmus többször találkozik. Pl.

Kiált Tokajvára, jajgat Patak vára,
Kinek most hallatik rettenetes jaja. (9)

Nem volt tekintete ékes személyneknek,
Nem volt foganatja reménykedésünknék. (13)

Páros-tizenkettesben van irva és 34 versszakból áll.

1) Adalékok 1: 279—281.

2) U. o. 1: 282—284.

3) Loósz István. Szemelvények a kuruc világ költészetéből 1902. Jeles írók iskolai tára 79-ik kötet 88. l.

A Cantio flebilis ebből van átdolgozva. Hogy a dolog így van, azt az bizonyítja, hogy ez négyes-tizenkettesben van írva, de ahol a sorok egyeznek a két versben, ott a rímelés párosan történik, bár négy sor van egy strófába írva. A két vers egymáshoz való viszonyát a következő összeállítás mutassa¹⁾ 1, 2 = 1; 3 (4?) = 2; 5 = 3; 6, 17 = 6; 7, 8 = 5; 20, 18 = 7; 9, 10 = 14; 11, 12 = 15. Ezenfelül a Thaly által közölt értelmetlen töredékekből világos, hogy megvolt a másodikban az első 14—16 szakasza és valószínűleg még több is. A töredékes változatnak tehát mindössze hét versszaka új (6, 8—13). Ezek protestáns jellegűek. Szerintük negyven napig böjtöltek a felkelők, hogy boszút állhassanak a pápistákon, különösen Ignác ártatlan életű fiain, de meggyőzték őket, a pápisták oltári, sok szentelt bálványi. Tanulság a dologból: aki másnak vermet ás, maga esik bele (6). Legérdekesebb ez a szakasza:

Pironkodhatunk már jó Pannoniánkban,
Nem lesz maradásunk az egész országban,
Nem bizhatunk immár Thököly urunkban,
Országunk hervasztó pünkösdi királyban. (10)

Ime az átdolgozó már nemcsak a felkelés vezéreit itéli el, hanem Thököly ellen is fordul. Különben az egész vers sokkal kétségbeesettebb, mint az első. Öngúny, önvád érzik soraiban.

A Rákóczi-kor első históriás éneke 1704. elejéről való. Ez a *Gyászének a holdvilági és feketehalmi harcról.*²⁾ Igen kevés benne az elbeszélés, de annál több a jajgatás. Tiszta képet a két ütközet lefolyásáról egyáltalán nem nyerünk. Egyik versszaka (20) azért érdekes, mert belőle arról értesülünk, hogy az oláhok ellenségesen léptek fel a kurucok ellen, holott különben az oláhok hűek voltak a haza ügyéhez. 24 unalmas négyes-tizenkettesből áll.

Még kevesebb az elbeszélés a *Szomolányi diadal emlékében* (1704).³⁾ Szerzője Ujváry Tamás nyittrakövesdi kántor, aki versét Rákóczinak ajánlotta. Az egész Ricsány (Ritschan) császári tábornok szájába van adva, kit a kurucok Szomolánynál

¹⁾ Az első számok a Tokaji felkelés szakaszaira vonatkoznak, a második a Cantio flebilisére.

²⁾ Adalékok 2 : 31—36. 1.

³⁾ Ad. 2 : 39—45. 1.

megverték és elfogtak. Elismeri a magyarok érdemeit, bevallja a németek gazságát, végül megfogadja, hogy nem harcol többet a kurucok ellen. Feltűnő, hogy úgy fogja fel a szomolányi vereséget, mintha a tokaji garázdálkodásért büntette volna meg őket az Isten (18—20). Oka valószínűleg az, hogy Ritschan vagy maga, vagy hada részt vett a dúlásban. Említve van a versben a Jászság és Kunság dühös rongálása is (8). Két versünk is szól ily tárgyról, de ide aligha illenek.¹⁾ 25 négyes-tizenkettes a vers.

1704-ből való a *Gyászének a koroncai harcról* is, melynek három szövege ismeretes.²⁾ Az eredeti szöveg szerzőjének Thaly Mislai András tartja, mert a vers egy formában van írva, egy időből való és egy vidékről került elő két szép bujdosó énekkel,³⁾ melyek közül az egyik kétségtelenül a Mislaié. A nézet ellen csak az szól, hogy a bujdosó énekek a költészet szempontjából messze-messze felette állnak históriáknak s egyetlen hasonló kifejezés sincs a história és a bujdosó énekekben. Panaszszal kezdődik a vers, majd Apolló is megsiratja hazánk sorsát. Ujra az író veszi át a szót és elmondja, hogy Hájszter tábora készületlenül kapta őket s nagy pusztítást vitt véghez soraikban. Versét holttetemek között való létében írta. Az egyáltalán nem jelentős eseményt döntőnek fogja fel.⁴⁾ Igazi bánat sugallja sorait, de a verselés gyakran elnyomja az érzés őszinte kifejezését. Bántó az a tudákos fogás, hogy Apolló szájába adja a vers egy részét (5—8), még pedig oly módon, hogy Apolló és Orpheus szerinte, úgy látszik, egy személy (9). Versformája mesterkéltséggel: 12 12 4 6 10; a a a a a. Küzd is vele. Nyakatekert mondatokat, sőt értelmetlen versszakot is (14) olvasunk. Némi lendület van a csata leírásában. 25 szakaszból áll.

Változatai közül az egyik még tudákos, a másik azonban népies. De mindakettő négyes-tizenkettesben van írva (a népies többször szabálytalanul). A három ének egymáshoz való viszonyát mutassa e táblázat.⁵⁾

1) Vitézi énekek stb. 1 : 249. és 279. l.

2) Adalékok 2 : 46—59. l.

3) U. o 2 : 64. és 69. l.

4) Ferenczi id. m. 58. l.

5) A az eredeti ének, B tudákos, C népies változata. A számok a szakaszokat jelentik.

A	B	C	A	B	C
1	1	1	13	10	6
4	2	2	14	11	7
5	3	—	15	12	8
7	4	3	17	13	—
8	4	3	18	14	—
9	5	—	19	15	—
10	8	4	20	16	—
11	9	4	24	17	—
12	9	5	25	18	—

A B változatban egészen új két versszak (6, 7), de új sorok más szakokban is vannak s alig akad egy sor, mely teljesen változatlanul volna átvéve. Határozottan jobb az eredetnél. Értelmesebb és könnyebben van verselve. — A C változat a nép ajkáról lett töredékesen lejegyezve. Sok azonban nem hiányozhatik belőle, mert az elbeszélő részek majd mind megvannak benne. Ferenczi Zoltán szerint balladáink részben így keletkeztek, hogy t. i. a lényegtelen sorok az eredeti munkából elmaradtak: a vers rövidült, de súlyosabbá lett.¹⁾ Ez, ha útban volt is a ballada felé, még sokat kellett volna fejlődnie, hogy azzá váljék, hiszen Apollóval még ez is ízetlenkedik. Szövege közelebb áll a B-hez, mint az A-hoz, bár egyes sorai szorosan egyeznek az utóbbival.

1704. karácsonyáról való a *Szatmár vára megvétele*.²⁾ Forgách Simon a labanc vár felmentésére jött rácokat szétverte s a várat bevette. A vers szerint az elájult labancok s az éhhez holt sok ráco nagy ordítózást vittek véghez, hogy ki kellett menniök a szatmári uraságból. A vers 17 Balassa-strófából áll, mely nem alkalmas az elbeszélésre s valóban a história túlnyomó része lyrai. A verselés fogyatékos s emellett az előadást hosszadalmassá és szétmállóvá teszi. A versszak teljessége kedvéért gyakran üres szótöltelék alkalmaz az ismeretlen szerző.³⁾ Balassa híres katonadalának hatását mutatja.⁴⁾

1707-ben a ráco feldúlták Kecskemétet. Ezt az esetet éneklí meg Székudvari János tanár verse *Kecskemét pusztulásá-*

¹⁾ Id. m. 126. 1.

²⁾ Adalékok 2 : 73—77.

³⁾ Ferenczi Zoltán id. m. 134. 1.

⁴⁾ Thaly : Adalékok 2 : 76. 1.

ról.¹⁾ A Scythiából való bejövésen kezdi — akárcsak a kuruc elbeszélő költészet egyik ismertetője. Ezután nagyjából elmondja hazánk történetét egészen 1707-ig. Főleg az újabb magyar-német viszályokat ismerteti. A 36-ik versszaknál végre rátér tárgyára. A rácok Szent-György havának első vasárnapján (ápr. 3) rontottak a városra, mikor a nép a templomban volt. Most következik a nevezetesebb esetek felsorolása elesésük módjának leírásával (51—123). Végre boszút kér a rácokra az Istentől, a magyarokat meg megtérésre inti (124—144).

Ez ugyan a legterjedelmesebb historiás énekünk, de korántsem a legjelesebb. Előadása száraz, fárasztó. Versformája mesterkéltnem is való elbeszélésre és küzd is vele: 12 12 4 6 10, a a a a. Látható, hogy a forma ugyanaz, mely a Koroncai harcé. Thaly szerint ez is, az is Miszlai bujdosó énekehatása alatt áll. Állítását csak a forma egyezése támogatja, de nem egyúttal a versek szellemének rokonsága is.

De Székudvari nem is törekedett költői babérokra. Maga megmondja műve előszavában, hogy akarván historicus lenni egészen amint lett, leírja az esetet. S bár a dolog jelentőségét erősen túlbecsüli, történeti szempontból igen becses a verse. Igen pontosan feljegyez mindent. Szerinte a magyarok közül több mint ötszázan estek el (126), a török kereskedők közül ötvenöt (122), 202 asszony maradt özvegyen (136) és 504 gyerek árván (137), leégett 90 ház és 7 malom (135). Az egész kárt 50,000 márkára becsüli (36).

Ezzel befejeztük volna a kuruc historiás énekek második sorozatát. Megemlíjtük azonban még a *Péró veszedelme* című verset, melyet 1735-ben Tokody Márton, a magyar kurucok őberst-kapitánya írt.²⁾ A Péró-féle lázadás vezetői ugyan Rákóczi nevét tűzték zászlóikra, de tulajdonképen ráclázadás volt az egész, melynek oka az volt, hogy a bécsi kormány erősen térítgetett a rácok között. Péró a magyarokat Rákóczi nevével álnokul megcsalta. Egy nagy, nemes tragédiának ízetlen paródiája a felkelés.

Utolsó csoport a gúnyos historiás énekeké. A kuruc világ költészetének egyetlen fajtája a pasquillus, hol számbavehető alkottak a labancok. Jellemző azonban e labancversekre, hogy

¹⁾ Adalékok 2 : 151—183. l.

²⁾ Adalékok 2 : 423—432. l.

akkor keletkeztek mindig, mikor a hazafiak ügye hanyatlásnak indult. Nem a meggyőződés ereje sugallta őket, hanem a felülkerekedés elbizottsága, a nemes ügy bukásán érzett káröröm. Az elbeszélő pasquillusok közt vannak kurucok, vannak labancok s az utóbbiak között egy emelkedettebb hangú és érzésű is; összesen 7 vers tartozik ide.

Egyszerű labanc gúnyversek a Szepessyről és a Thökölyről szólnak. A *Szepessy Pálról* (1672) szóló gúnyos krónika¹⁾ az utolsó két versszak kivételével Szepessy szájába van adva: Sok embert megvert az Isten az igaz hit káromlásáért, azt magamon tapasztaltam. Egész hónapig főttet nem ettem, hogy a jezsovitákat kezembe keríthessem. De megbolondultam, egérmódra elefántra hadat indítottam. Jaj már minékünk rebelliseknek, nincsen ereje böjtölésünknek. A török császár segítségére is addig futottam, míg börtönébe jutottam, vajjon mi haszna, hogy feltámadtam? Befejezésül azt mondja az író, hogy Szepessy titulusa immár megváltozik: Nagy pipájú, kevés dohányú Pálnak hivatik. Ezután a következő szeretetreméltó kívánságát fejezi ki: Isten verje, vesszen feje őnagyságának!

Bántó gúnnal, de ügyesen van megírva. Az elbeszélés kevés benne s a forma (10 10 13 4 4 5 a a a b b a) nem is alkalmas erre, de a gúnyolódás kitűnően hangzik rajta. Legszebb verse (összesen 13) a következő népies hangú:

Vajjon mi haszna, hogy feltámadtam?
 Antal módjára Budára futtam,
 A vezérnek karvaly helyett varjút mutattam,
 Vízet Dunáról,
 Pálmafáról
 Ágat nem hoztam. (11)

Formában és tartalomban szakasztott mása a *Labanc gúnyvers Thököly ellen* (1683).²⁾ Felsorolja Thököly vétkeit: királya ellen fegyvert vont, keresztyén vért ont, a fényes vezérnek Bécset igéri, török erővel mindent fenyeget. Leírja röviden hadjáratait s a török vereségét. Mit mívelsz tehát szegény Thököly? Oda van árnyék hatalmad, pünkösdi királyságod. Nem is illet meg disznót bársonynerég. Hidd el Thököly török öli meg a fejedet. Ezután

¹⁾ Adalékok 1: 38—44. l.

²⁾ Ad. 1: 173—177. l.

jó magyarosan kiosztja a kuruckirálynak a címeket s magával megelegetetten fejezi be a verset: Pennám talám, úgy gondolnám, eleget tehet.

Ez is úgyesen van megírva, de semmi mélyebb gondolat sincs benne. Sikerült népies kifejezések vannak benne:

Körmöten macskának nehéz fát hágni,
Sánta ebnek nehéz Bécset megjárni. (14)

Pattogó rímei és rövid kifejezései nagy élénkséget hoznak a versbe. 18 versszakból áll. A versforma eredetileg négy soros egybehangzó rímű volt (10 10 13 13). Ebben az alakban találjuk a *Kuruc tábori dalban*.¹⁾ Az utolsó két sorban már itt is van néhányszor középrim, ami az utolsó négy sorra nézve a már tárgyaltuk *Szepessy Pálban* és a *Szegény legény dalában* szabállyá lesz. Végül itt a két utolsó sor hatra bomlik (10 10 4 4 5 4 4 5, a a b b a c c a). Kár hogy a forma igen fogyatékosan van betartva épen itt, ahol legteljesebb kifejlődését éri el.²⁾

Hazafias *labancvers* az 1681-iki országgyűlésről szóló.³⁾ Ez országgyűlésen Lipót némileg visszatért az alkotmányos útra. A protestánsok sérelmeik orvoslását követelték és Thököly felépésétől bátorítva nem engedtek semmi egyebet tárgyalni. Ezen nagyon felindult költőnk s elkeseredett hangon támadt a protestánsokra. Epikus rész költeményének csak az elején van, ahol a helyzetet festi, a többi szónoki lendületű vádbeszéd. 57 négyes-tizenkettes a vers, kevés benne a költőiség és verselése is gyenge. Vannak benne reminiscenciák Balassából és Gyöngyösi-ből mint:

A jó hirért, névért s a szép szabadságért stb.
Oh a régiektől elfajzott nemzetség! stb.

A kuruc és labanc szók nem fordulnak benne elő és tulajdonképen nem is a kuruc-labanc ellentét sugallta, hanem a katolikus-protestáns. Valójában nem is gúnyvers, de mivel sok keserű gúny van benne, legjobbnak véltük ide sorozni. Folyton hazafias hangon szól, nagyon bántja, hogy nem egyesül minden magyar a török kiverésére.

Itt emlékezhetünk meg a *Szécsényi gyűlés* című (1705.)

¹⁾ Adalékok 1 : 31 – 37. 1.

²⁾ A formáról l. Adalékok 1 : 33 – 34. 1.

³⁾ Kiadta Szeremley Barna. Irod. tört. közl. 1893. 309 – 329. 1.

deák nyelvű prózai gúnyiratról is.¹⁾ Mint a Thököly haditanácsa ez is gyűlést ír le, de míg ott szónoklatokat hallunk, itt csattogó szellemességű dialógot, úgy hogy már-már drámai alkotás a munka. 1705 szeptemberében a császár megbízottai és Rákócziék eredmény nélkül alkudoztak. Az eredménytelenséget írónk Bercsényi makacosságának tulajdonítja és kis művét ellene is írta. E szavakkal kezdődik: „Da pacem Domine in diebus nostris!” Hamarosan rá is állna Rákóczi, de Bercsényi nem enged: Quid hoc? Nulla salus pace bellum te poscimus omnes. Ad arma! ad arma! Hiába figyelmezteti a főpap (Széchényi Pál kalocsai érsek): Vana sine viribus ira, csak harcra buzdítja a katonákat, mert dulce est pro patria mori. Ám a katonák abban a véleményben vannak, hogy dulcius est pro patria vivere. Si non pro patria, pugnate pro libertate válaszolja Bercsényi. Heu — sóhajt fel a magyar — maledictae libertates fuistis captivitates! Forgách Simon kitalálja a dolog bibéjét: Aere ciete viros, ami nagyon tetszik a katonáknak, de annál kevésbbé Bercsényinek. Hic vobis vincendum aut moriendum est; pugnate, sic volo, sic iubeo; stat pro pecunia voluntas. Felszólít mindenkit, kövesse a hadba, de mindenkinek van valami kifogása. Forgách és Eszterházy újra a zsoldot feszegetik, mire a lakosok nagyon megijednek, mert per multas dicas deplumastis nos veluti picas. Forgách csak megmarad véleményénél, mire Bercsényi dühösen kimondja rá a szentenciát: Mittatur in tenebras exteriores! Rákóczival összefogva mindnyájan a békét követelik, de Bercsényi hajthatatlan: Non veni in mundum pacem mittere, sed gladium. Végre a főpap látva, hogy nem boldogul, befejezi a tárgyalást mondván: Perditio tua ex te Israel!

Amint ez ismertetésből látható, a dialógus nagy része a Szentírásból és a klasszikusokból vett idézetekből áll. Az összesen 85 megszólalásból több mint felére az első pillanatban rá ismerünk. Igen sikerülten ad tréfás fordulatot is többször átvételeinek. Pl. a miles coactus így szól: Veni, vidi — fugi! Általában a katonák bizonyos iróniával vannak rajzolva. Jobbnak tartják a hazáért élni, mint érte meghalni. Főgondjuk a zsold. Még a magyar katona is azt mondja: Non pugnabo gratis; az idegen meg: Pro pecunia et diabolo serviam pro nihilo nemini, mert mihi non ubi nascor, sed ubi pascor patria est. Egyik

¹⁾ Adalékok 2 : 71—86. 1.

zsoldos felsóhajt: *Militiam petii, libertatem amisi, nihil acquisivi — ebteremtette quid feci?*

Amint ebből is látható, írónk kitűnően ért a torzításhoz. Ügyes torzképet rajzol Bercsényiről. Szerinte a fővezért nem lehet semmivel meggyőzni, az okos szóra nem hajlik, az ellenkező vélemény dühbe hozza és akaratát erőszakosan is keresztül viszi. Torzkép, de nem minden alap nélkül. Többi szereplői is egy-egy vonással plasztikusan vannak jellemezve (Forgách a a realizmus képviselője), csak az a kár, hogy a fejedelem igen gyenge legénynek van festve, aminek ugyan szintén van némi alapja. A korabeli élehetetlen iskolás tudományosság is kap egy vágást. Bercsényi így szól: *Nisi quis reliquerit patrem, matrem, uxorem et liberos et pugnaverit, non erit patriae filius.* E tételre a philosophi patriae rögtön felállítják a syllogismust:

Omnis, qui est patriae filius, pugnat;

Sed non tantum Joannes, verum etiam Petrus, Paulus etc.

sunt patriae filii:

Ergo pugnent omnes.

Ami a párbeszédet illeti, ez nem elég drámai. Nagy szatíriai erővel van írva, de folyamatosságában többször zökkenés van és érdeklődésünk kezd ernyedni. De a mesterkélt továbbfonásokat megbocsáthatjuk, mert igazán elmés sorokat köszönhetünk nekik. Talán a leghatásosabb az a rész, mikor Bercsényi felszólít mindenkit, hogy kövessék a harcba s mindenkinek van valami kifogása. A polgár így szól: *Sequor te Domine, quocunque iveris — tantum ad bellum non;* a nemes a beatus illét emlegeti; a politicus nagy bölcsen mondja: *Quidquid agis, prudenter agas et respice finem,* mely megfontolás után kijelenti: *non est de tempore;* a házas kifogása: *Uxorem duxi non possum* Christe venire; a családapa: *In nidulo meo morior* stb.

Nem mondhatjuk labanc iratnak e szatírárt, hanem inkább békepárti kurucnak. Mindenesetre hibái mellett is meglepő jeles alkotás. Csak sajnálnunk kell, hogy írója elmeélet nem a labancok ellen fordította.

Ilyenféle gúnyirat lehet a Radványi verseskönyvek egy deáknyelvű pasquillusa is, melyről Baros Gyula emlékszik meg.¹⁾ „A Thököly-Rákóczi-kor főalakjai szerepelnek egy-egy rájuk s az akkori viszonyokra jellemző mondással. Főbb személyei:

¹⁾ Irod. tört. Közl. 1903. 309. 1.

Lipót császár, Rákóczi Ferenc, Thököly Imre, Károlyi Sándor, Bercsényi Miklós, Radvánszky János stb. Egyetlen magyar mondat az egészben Klobusiczky Ferencné szájába adva: Boldogságos Eleonora (Lipót felesége) könyörülj mi rajtunk!*

A tisztán kuruc versek értékben a labancok mögött maradnak. Tárgyuk történetileg nem jelentős, sőt aljas. Előadásuk azonban igen eleven. 1675-ből való az *Ungi lakodalom* című latin-magyar gúnyvers, melynek négy szövegéről is tudunk.¹⁾ Belleváry Dávid szájába van adva: Ut auceps solet madarakat fogni, úgy faciebat mecum Viczmándy Sándor. Ad nuptias fratris, hogy mennék rogabam. Mivel nem tudtam, in herba quod anguis latebat, örömet elmentem, különösen mert binas damas ott lenni értettem. Carnis, avagy Canis kívánság felindított, placide ott vélok mulatok, putabam. Perfectis omnibus ülénk az asztalhoz, vala cor meum strictum a két dámához. Jelentgettem nekik cordis mei vultum. Et cum iam essemus vigabban, adest nobis rumor: itt van Dalos Mihály sok kurucával contra nos frementes. Stupefacti omnes kezdénk hirtelen bujdosni. Ascenderam én a kemencére, tamquam ad secretum jeles búvóhelyre. Sed etiam illinc kerültem kezükre, mert per strepitum ventris eszökbe vevének, per odorem ventris hamar fellelének. Inde velut canem engem leűzének, funiculo forti jól megkötözének. A kurucok ezután voltak valde ululantes. Singuli illorum nemine cogente szolgálatot tőnek, ex vestibus levetkeztetének. Ex omnibus bonis hamar kifosztának, labanc, ördöglelkű titulust adának. Némelyek közöttünk sunt captivi ducti, kurucoknak sarcot pendere coacti; arma, equos, vestes amisimus nemine excepto. Foemininus sexus is maradt könnyű öltözetben, másként vulgo dicto egy-egy tatáringben. Tristis eram valde, hogy amit feltettem, mecum in quem finem száz forintot vittem, mei cum contentu végbe nem vihettem. Elmula éntőlem dámáimmal való kedves potus, szándékomban feltett Venereus actus. Quod si perfecissem, rabságba esésem, non

¹⁾ Thaly. Irodalom- és műv.-tört. tan. a Rákóczi-korból 356—360 l.; Ir. tört. közl. 1904. 205—211. l.; Vásárhelyi daloskönyv (Régi magyar könyvtár 15. f.) 217—222 l.; Magyar könyvszemle 1891. 37. l. A tartalom elmondásában a vásárhelyi daloskönyv szövegét követjük, mely a legteljesebb és a legeredetibb is, csak a másoló latinsági botlásait javítjuk ki Thaly és Baros szerint. E szöveg kiadója Ferenczi Zoltán, míg az utolsó szövegről csak említést tesz Erdélyi Pál.

esset tam grave. De így nihil assecutus kell vasat viselni, sőt a fenti csúfság rursum contingit rajtam. Nevem sem lesz ezután Belleváry, hanem Sz . . . vári.

Aesthetikai szempontból csak kemény elítélés tárgya lehetne ez a vers, mert az ízlés határait erősen túllépi. Azt azonban el kell ismerni, hogy ügyestollú ember írta, kinek nagy érzéke volt az alsóbb fajta komikum iránt. Igen szemléltető Belleváry dorbézolásának és vágyakozásának leírása, melyben persze nem egy kényes szakasz akad (6, 30). A költemény hatását növeli, hogy két nyelven van írva. Kétnyelvűségéből következik, hogy latinos ember a szerzője, de gondolkozásmódja friss és népies. Negyven négyes-tizenkettesből áll.

Thaly és Baros változata igen közel áll egymáshoz, mindössze egyes kifejezések mások. Mindakettő 31 szakos. Hiányzik belőlök Ferenczi 5–14. és 31. szakasza, de a Ferenczi szövegéből viszont hiányzik a Thaly-Baros 13. és 24. szaka.¹⁾ Latinul ugyan jobban tudtak, mint a vásárhelyi daloskönyv másolója, de a versen mégis sokat rontottak. Durvábbá tették, mert kihagyták Belleváry szerelmeskedését és csak a strepitus ventrist tartották meg. A vers úgy látszik elterjedt volt. Erdélyi szövegének címe azt mondja, hogy a dolgot újabban, jobb formában verselte meg.

A versben örömatyaként szerepel Csicsery Ferenc, akiről kevéssel a kuruckor után egy érdekes gúnyvers szól.²⁾ Versünk összes változataiban Belleváry azzal vádolja Viczmándy Sándort, hogy törbe csalta. Mi alapon teszi ezt, nem értjük.

Országos híri dorbézoló alak volt a kuruc világban *Beniczky Gábor*. Volt turóczi alispán, azután Rákóczi híve. Szép hivatalokat viselt, de részegeskedése és botránys szerelmi kalandjai miatt elvesztette állását. Később labanc lett és katolizált. Meghalt 1714-ben. Tetteit két gúnyvers örökíti meg 1708-ból és 1709-ből.³⁾ Az utóbbinak szerzője Jósa Mihály s tán az előbbié is. A kicsapongásokban Beniczky volt mestere és méltó tanítványnak bizonyult. Különben a trencsényi vereség napján a császáriakhoz pártolt.⁴⁾

¹⁾ Ir. tört. közl. 1903.

²⁾ Irod. tört. közl. 1904. 397. l.

³⁾ Irod. tört. közl. 1904. 3331–336. l. és 460–3; l., továbbá Thaly Tanulmányai 391–394. l.

⁴⁾ Az adatokra nézve v. ö. Irod. tört. közl. 1903. 304, 320. l.

Egyik vers sem tartozik szorosan a kuruc világhoz. Tartalmuk Beniczky kicsapongásainak leírása. Megtudjuk, hogy őkegyelme már 12 éves korában dajkájával szeretkezett. Aztán megházasodott, de bizony másfelé is űzte Venus játékát. Merényleteiért gyakran kikorbácsolták, vagy felpofozták. Végre gazságaiért második feleségével büntette meg az Isten, aki ugyancsak kordában tartja. Az egyik vers 33, a másik 56 négyestizenkettősből áll. Előadása fűrge, de nagyon szabadszájú, sőt ocsmány (43–51).

Ismét végére értünk egy fejezetünknek. Visszatekintve a benne tárgyalt versekre, sajnálattal állapíthatjuk meg, hogy nem egynek közülök relatív értéke is igen csekély s a legutolsó csoport verseit kivéve, majd mind egyhangúak és unalmasak. Mégis mindegyik csoportban van egy-egy olyan versünk, melyről meg kellene emlékeznie minden irodalomtörténeti kézikönyvünknek. Ezek: Czeglédi István halála, Thököly haditanácsa és a Szécsényi gyűlés.

BALLADÁK.

Ha azt vizsgáljuk, hogy az eddig tárgyalt 30 vers, mikor keletkezett, azt tapasztaljuk, hogy közülök 18 esik Rákóczi korára és 12 előbbre, pedig a Rákóczi-kor alig ötödét képezi az egész kuruc világnak. Ehhez a 18-hoz járul még e fejezet tíz költeménye, úgy hogy a nagy fejedelem rövid ideje aránytalanul gazdagabb költészetű, mint a sokkal hosszabb bujdosó és Thököly-kor. Ez arra mutat, hogy Rákóczi szabadságharca sokkal erősebben hatotta át a nemzet érzésvilágát, mint minden eddigi felkelés. Két oka van ennek. Egyrészt Rákóczival két század óta először jelenik meg a nemzeti ügy török szövetség nélkül, másrészt meg először vesztí el teljesen a felekezeti színezetet.

Még érdekesebb felfedezésre jutunk, ha azt nézzük, hogy a Rákóczi korára eső 28 vers hogyan oszlik meg. Az alább tárgyalt tíz vers mind 1705 utánról való, míg a fentebb ismertetett 18 vers túlnyomólag 1706 előtti időkből. Dálnoki Veres Gerzson krónikája keletkezésével kívül esik a kuruc világ határain, a Beniczkyről szóló két vers jelentéktelen, épenúgy a Wesselényi Pálné bucsúztatója. A Kecskemét pusztulását sirató históriás ének sem nagyon fontos, történetileg jelentős csak a Nagy Bercsényi Miklósról zengő költemény, ez azonban — mint fentebb utaltunk rá — rokonságot mutat a balladával. Az 1705-ik év tehát fordulópontot képez a Rákóczi-kor elbeszélő, sőt lyrai költészetében is. 1706-tól fogva a népköltészet lesz uralkodóvá, míg eddig az ideig a mű-, vagy legalább a műkedvelő költészet dominált. E sajátos jelenség azt mutatja, hogy 1706-tól kezdve a nép bensőbben vett részt a küzdelemben.

Azt hisszük, nem tévedünk, ha ennek okát a történelemben keressük. 1705-ben fordulat következett be a szabadságharc fejlődésében. Lipót császár meghalt és I. József lépett a trónra, kitől sokan a békés megoldást várták. Szécsényben meg s indult az alkudozás. Itt a rendek konföderációvá alakultak és Rákóczit vezérlő fejedelemmé választották. Céljuk ezzel csak

az volt, hogy Rákóczi nagyobb súlylyal és törvényességgel tárgyalhasson a császár követivel. A nép szemében azonban alighanem mást jelentett a dolog. Rákóczi sokat nyert tekintélyben előtte és fejedelemmé választását úgy fogta talán fel, hogy a Habsburgokkal ime leszámoltunk. A béketanácskozások eredmény nélkül fejeződtek be, mert a császáriak nagy diadalt arattak. Herbeville az egész országon keresztül vonult a nélkül, hogy fel birták volna tartóztatni és Zsibónál megverte a fejedelmet (nov. 11), miáltal kezébe esett egész Erdély. Ez a vereség feltárta a kurucok előtt gyöngeségüket s érezte velük, hogy a haza veszélyben van. Ettől fogva Rabutin folyton az ország szívében kalandozott s bár voltak még fényes napok, mindenki érezte, hogy itt az élet-halálharc ideje. Rákóczi fejedelemmé választása, a békeremények megghiúsulása, a zsidói vereség mind mély rezgésbe hozták a magyar nép lelkét. A csapások belemarkoltak a kuruc lélek legmélyébe s onnan a költészet eddiginél tisztább és erősebb kifejezését hozták napfényre. A költészet örök szép virágai hintették be a haza vergődő testét.

A balladák tehát értékben óriási magasságban állnak az eposzok, krónikák és históriák felett. Egynehány közülök örök remeke népköltészetünknek. Igazi ballada ugyan — Greguss meghatározása szerint — kevés van közöttük, de előadásuk mindig balladás, vagy románcos. Mivel egyenes folytatásai a krónikáknak és históriáknak, tárgyuk gyakran nem balladai, de előadásuk azzá teszi őket. Amit 1706-ig kántorok, jegyzők szedtek versbe, azt most a nép egy-egy ihletett fia zengi el. A tárgy ugyanaz, de mennyire más a feldolgozás! A külformát illetőleg is meg van a különbség. Az eddigi versek általános formája a négyes-tizenkettes, a balladáké a páros-tizenkettes, amiért is igen kevés bennük a felesleges sor.

A kuruc balladákat, aszerint amint inkább a krónikák vagy inkább a históriák folytatói, vagy aszerint, hogy igazi balladák-e, románcok, vagy balladás versek, fel lehetne ugyan osztani, de célszerűbbnek látszik 10 vagy 11 versünket¹⁾ minden elaprózás nélkül egyfolytában időrendben tárgyalni.

Időrendben első és tán értékben is az, az *Esztergom megvétele*. (1706)²⁾ Elmondja, hogy Rákóczi tábort üt a vár alatt

¹⁾ Hogy mért nem mondunk határozott számot l. a Rákóczi kesergője és a Bujdosó Rákóczi című versek tárgyalását.

²⁾ Adalékok 2 : 117—120 l.

s megkezdí az ostromot. Az első támadás nem sikerül, de a második kezébe ejti a várat. A tartalom tehát ugyanolyan, mint a históriáké. Sőt az előadás is mutat pár rokonvonást. Így a sikertelen ostrom ártalmára van a balladai egységnek (15—17), a históriás énekre emlékeztet az a felsorolás, mikor Rákóczi új ostromra buzdítja híveit (19—20), valamint a vers befejező sorai:

Mikor Esztergomban örömet lőttének,
E versek kevesseg azután költenek.
Ha kérded, ki irta? — egy igaz magyarfi,
Igaz örömeben — elhiggye akárki!

Általában véve azonban az előadás balladai és magas művészet jelentkezik a szerkesztésben is. Ha nincs is teljesen koncentrálv a tárgy, mégis nagy lépés van a tömörítés felé. A várostrom valójában több mint egy hónapig tartott (aug. 10—szept. 14.) és versünk az egészet három napra szorítja össze. A dolognak van némi történeti alapja. A várost csakugyan három nap alatt vették be a kurucok és a vár tartotta magát egy hónapig. A szerző tehát a város megvételének idejét átvitte a várra is. Azonban még ez a három nap sincs betöltve cselekvénnnyel, csak kettő: az első és a harmadik. Felületes olvasásra nem is találjuk a másodiknak semmi nyomát, alaposabb vizsgálat mégis rávezet. Az első ostrom után, ezt mondja versünk:

Vég-Esztergom vára jobb lesz add meg magad!

Ezt az intést felkérő követség is elvitte a várba, mert így szól tovább a ballada:

Odafent a tokos csak elhivé magát,
Nem adja a várat, berdót igen kajált.

Ez a berdo-kiabálás tovább tarthatott, mint estétől hajnalig. Azután meg a követség után újra tovább folyt a harc, melyről költőnk semmit sem szól, de elárulja verse folytatásával:

Éjten-éjjel mikor a lövés elhallgat,
Fényes tigrisbőrön Rákóczi nem nyughat.

Mindez bajosan eshetett meg egy nap.¹⁾

A vers 26 páros-tizenkettesből áll. Három részből áll, u. m. 1. a kuruc tábor leírása (1—10), 2. az első ostrom és a köréje csoportosuló jelenetek (11—17), 3. a vár bevétele és előzményei (18—26). Az első rész románcszerű széles leírás, a másodikban megkezdődik a mozgalmasság, mely tetőpontra jut az utolsó rész utolérhetetlen nyolc sorával. Lássuk a verset részletesen :

Sebes víz a Garam siet a Dunába . . .

Kurucok tábora épen ott megszálla.

A helymeghatározás e módja egészen népdalszerű. A Garam-torokban tehát tábort üt Rákóczi. Tábora a síkságon torpad, míg sátora dombon áll magában.

Friss kerek dombon áll tegnapi nap óta,

Nemcsak a sátor, a domb is csak azóta.

Jó kuruc vitézek csak tegnap dombolták,

A földjét kezükben süveggel hordották.

„Urunknak sátora magas helyen legyen :

Szép tábora felett végig tekinthessen !

Aranyos zászlója lobogjon magasra,

Messziről mindenki mindjárt megláthassa.

„Im a szeretet és hiúság műve: a megható szereteté a fejedelem iránt s azé a hiúságé, hogy a dombról jobban láthassa szép seregét, a nyalka kurucok táborát.“²⁾ Hogy a domb emelésének a vizenyős talaj volt az oka,³⁾ az semmit sem von le a sorok költőiségéből, sőt becsületére válik a szerző művészi érzékének. A dombra rávonták Rákóczi patyolat sátorát s ő a szép sátorban pihen :

Perzsia szőnyegen, fényes tigrisbőrön . . .

Sátor előtt állnak palotások bővön.

Verik a rézdobot, fujják a trombitát,

A sok nyalka kuruc üli a paripát.

¹⁾ A három napot meg lehetne úgy is találni, ha a két ostrom egymásután folyt volna is le. T. i. az első nap a tábor rendezésére kellett, aminthogy a vers is kétszer utal rá, hogy egy nap ezzel telt el (6, 7). Mivel azonban Rákóczi csak táborítás után mondja el, hogy három nap alatt beveszi a várat jobbnak tartjuk a fenti magyarázatot.

²⁾ Beöthy képes irodalomtörténetében Badics 1 : 458.

³⁾ Adalékok 2 : 120.

Milyen szép az ellentét Rákóczi fenséges nyugalma és a pezsgő tábori élet között. Nem jellemző sor-e, hogy a sok nyalka kuruc üli a paripát. Nem ül a paripán, mint akárki, nem megüli, mint aki jól tud lovagolni, hanem üli mintegy foglalkozás-szerűleg.

Eddig a tábor leírása. Egy kicsit talán széles, de igen kedves. Most megindul a mozgalom. Rákóczi nem pihen már sátrában, hanem :

Nagy Rákóczi jár a gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja villog a kezében.
Kardjával felmutat Esztergom várára,
Vártornyán lobogó császár zászlajára :
„Mire a fényes nap háromszor felsütne,
Hejh ! magyar lobogó lesz oda feltűzve !“

Az első négy sorban folytonos fokozat van sorról-sorra. Az utolsó kettő csekély változással megtalálható Arany János Török Bálintjában is.¹⁾ Mivel ez a ballada 1853-ból való, amikor még az Esztergom megvétele ismeretlen volt, érdekes adalék ez is ahhoz, hogy mennyire magába olvasztotta Arany a magyar népköltés gondolkozását és kifejezés módját. Egyébként a kuruc ballada két sora szebb az Aranyénál :

Mire a nap még egyszer kisütne,
Német zászló lesz oda felítve !

Rákóczi felszólítja ágyúit, hogy szörnyen ropogjanak, a Duna két partja rengjen alattuk.

Hejh ! s megbődülének Rákóczi ágyúi !
Hejh ! s megrendülének Esztergom tornyai !

Lehet ennél valamit hatásosabban leírni? A hatást csak rontja a következő különben hangzatos két sor :

Amott a vár alatt törik már a falat,
Vég-Esztergom vára, jobb lesz, add meg magad !

A vár azonban egyelőre nem hódol meg, ami igen szép népies kifejezésekkel van kifejezve (tokos, berdót kajált).

Következik az utolsó rész. Rákóczit bántja a kudarc s

¹⁾ Ferenczi Zoltán id. h. 126 l.

nem nyughatik, hanem harcra készíti híveit, híres vitézeit. Mikor már minden rendben van.

Éjten-éjjel egyszer az ágyú hármat szól,
Hát a sok kuruc a várra csak úgy omol . . .
Tüzes ganaráttól világos az éjjel —
Hajh! sok anya fia borult ott be vérrel!
Hasad a szép hajnal piros a hegyoldal . . .
Esztergom várában Rákóczi felnyargal,
Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog a zászlója.

Talán ez költészetünknek legtömörebb és legragyogóbb várostrom leírása. Mi lett volna belőle Gyöngyösi, sőt Vörösmarty kezében?¹⁾ Gyöngyösi bizonyára legalább 20—25 klasszikus hős emlegetésével esett volna keresztül rajta, Vörösmarty meg pár száz hexameterben öletné egymással a kurucokat és a labancokat. És ez az egyszerű nyolc sor mennyivel hatásosabb! Minek is írna sokat a dologról, hiszen Rákóczi vezeti a kurucokat: Veni, vidi, vici!

Az első két sor a támadás hirtelenségét érzékelteti, a következő kettő a viadalt. Nem azt mondja el, hogy az ágyúgolyók micsoda pusztítást vittek véghez a várban, hanem azt mondja annyi gránát süvöltött oda és vissza, hogy az éj megvilágosodott tőlük. Nem sorolja fel az elesetteket, nem írja le a nevezetesebb hősök párviadalát, hanem csak felsóhajt: Hajh! sok anya fia borult ott be vérrel! Ez mindent megmond, sőt egy képet ébreszt bennünk, mely csak az ütközet után következik be: a fiaikat sirató anyák képét. E sorokat gyönyörű eszmetársítás követi: amint a hajnal felhasad az égen, úgy jelenik meg Rákóczi a várban; amint a hajnal hasadása a nap keltét hirdeti, úgy jelenti a vár bevétele a magyar szabadság napjának felderülését. Magában a természeti képben is van célzás az eseményekre, mert a hegyoldal nemcsak a hajnalhasadástól piros, hanem az elesettek véréből is. Egyébként e két sor verstanilag is remek alliteratios és középimes. Az utolsó sorok a diadal teljességét festik haladványos gondolatrhythmusal. Valóban ezt a nyolc sort Arany János irigyelhetné!

Az Esztergom megvételéről szóló ballada tartalom és külforma tekintetében egyaránt örök remeke népköltészetünknek.

¹⁾ Jancsó Benedek. A kuruc mozgalmak költészete. Havi Szemle 1879. 234. l.

Pár hóval utána keletkezett a *Mikor virrad?* kezdetű töredékes vers (1706).¹⁾ A fertő-soproni sáncok elfoglalására és a győrvári diadalra vonatkozik; csak vonatkozik, mert az eseményeket inkább emlegeti, mint elmondja. Az egész azt az óhajt fejezi ki, hogy virradjon fel újra az a szép idő, mikor a kurucok ismét ily diadalt aratnak. Ugyanazon öreg bocskoros nemes ajkáról van lejegyezve, aki a Koroncói harc népies változatát is tollba mondta. Előadás módja egyezik is azzal. Mindakettő töredékes, gyakran ismétli a sorokat és kifejezéseket, tizenkettes sorokban nem szabályos rímeléssel van írva. (E versben sok a középrím is, 24 sorból áll). Vannak hasonló kifejezések is a két versben:

Mezők két mérföldig vérrel virágoztak. (*Mikor virrad?*)

Széjjel a sík mezők vérrel virágoztak. (*Koroncói harc.*)

Égi madaraknak, erdei vadaknak. (*Mikor virrad?*)

Égi madaraknak, avagy a vadaknak. (*Koroncói harc.*)

Érdekes népi vonása a versnek, hogy Balogh Ádám beszéddel biztatja benne a lovát.²⁾ Mivel azonban a dologból semmi sem fejlődik, alkalmazása nem mondható ügyesnek. Mennyivel különb Oláh Geci lova, mely egyenesen a vitéz lelkiismeretének képviselője. Versünknek mai alakjában csak történeti becse van.

Megint magas költői szintjára érkezünk a *Kerekes Izsák* című verssel (1706—7).³⁾ A szebeni rácok Mohára törnek. Kerekes Izsák ittasan fekszik, de felköltik. A rácok ellen megy és hősi küzdelem után elesik. A ballada 69 tizenkettes sorból áll többféle rímelhelyezéssel és gyakori rímhiánnyal. Két részre osztható: a költögetési jelenetre és Izsák harcára.

Az első sorok kérdések alakjában adják tudtunkra a cselekvény helyszínét és hőstét s fokozatuk élénken emlékeztet a *Meghalok Csurgóért* kezdetű ismeretes népdalra.

Hallottad-e hírét a híres Szebennek?

A híres Szebennek s a híres Mohának?

A Mohában lakó Kerekes Péternek?

S Kerekes Izsáknak, ő felnőtt fiának?

1) Adalékok 2: 144—146. 1.

2) Loósz István id. m. 121. 1.

3) Adalékok 2: 147—150. 1.

Figyelemreméltók az alliterációk — Ez a Kerekes Izsák lefekszik ittasan a lovak jászlába. Apja a tornából lenéz a határra.

Hát bizony jődögél nagy fekete sereg,
 Úgy látszik messzünnen, mint a sötét felleg;
 Nem tudják miféle, kuruc-e vagy labanc?
 De mégis gondolják: a szebeni rácok.

Az öreg elmegy fiát felköltetni és tapasztalatait szóról-szóra ismétli, ami általános naivköltészeti vonás. De hiába biztatja fiát:

Kelj fel fiam, kelj fel jó Kerekes Izsák!

Izsák csak megfordul, de nem kel fel. Ugyanígy jár az anya is, ki már igen hamarjában kelti fiát. Végre felesége jön s ez rövidebben ismétli a mondókát, miáltal hatásosan van kifejezve a veszély közeledése és a félelem nagysága.¹⁾ Erre Izsák felébred.

Ez a hármasköltés máskor is előfordul népköltészetünkben. Leghasonlóbb az ittenihez a *Megöltek egy legényt* kezdetű románcunk a Thaly szövegében,²⁾ melyet Greguss esetlennek tart azért, mert a kedvesnek sikerül feltámasztania a huszárt.³⁾ Pedig így a szerelem mindenhatósága nagyszerűen van kifejezve. A baj csak az, hogy a legény apjának is, anyjának is felel, holott a vers azt mondja, hogy nem hallja szavukat. E feleletek valószínűleg későbbi betoldások. A költögetési jelenet tehát nagyon hasonlít balladánkéhoz, de azzal a különbséggel, hogy a legény már halott, holott Izsák csak alszik, így itt a felébredés sokkal kevesebb nehézséggel jár. De a mi költeményünknek nem is a szerelem erejének dicsőítése a főcélja, hiszen pár sorral alább maga Kerekes felesége fölé helyezi a hazát.

Kerekes Izsák felébredt. Felfegyverkezik, lovára ül és a vers három legszebb sorát mondja el:

Kiontatom vérem apámért, anyámért,
 Megöletem magam szép gyűrűs mátkámért,
 Meghalok én még ma magyar nemzetemért!

¹⁾ Arany-Gyulai. Magyar népköltési gyűjtemény 3 : 424.

²⁾ Thaly. Vitézi énekek stb. 1 : 310—312 l.

³⁾ Greguss Ágost. A balladáról. Olcsó könyvtár 534—536 sz. 37. l.

Haladványos gondolatrhythmus és hangzatos alliteratio található e sorokban. Hogy a hazát mindenek fölé helyezi, mutatja, hogy Rákóczi felkelése mennyire áthatotta a népet is.¹⁾ Szavai után Izsák egymaga rátör a rácokra. Megint olyan vonás, melyet megtalálunk a nép- és műköltészet időben és térben legtávolabb eső termékeiben. A hősiesség ily esetben a legerősebben ki van fejezve, úgy győzelem, mint legyőzetés esetén.²⁾ A rácok hiába szólítják fel megadásra, mert:

Kard nem jár át engem, akár mint vágjatok.

Azonban csalódik jó Kerekes Izsák. Megbotlik lova és elvész. Előbb azonban rettenetes dülást visz véghez, mely az ismeretes sorokkal van festve:

Egy elémentében gyalog ösvényt vága
És visszajöttében szekérutat nyita.

Jancsó ezt tartja a legértékesebb kuruc balladának és Kádár Katával állítja párhuzamba, bár elismeri, hogy ezt nem éri el.³⁾ Ferenczi is ezt tartja a legzavartalanabb balladai hangú kuruc versnek, melynek compositiója tökéletes, előadása drámai és fokozatos.⁴⁾ Kétségtelenül jeles alkotás, de e dicséretnek talán túlságosak. Mint igazi ballada u. i. bajosan állja meg a helyét. Nincs benne tragikum vagy legalább is mi nem találjuk benne. Mint kuruc vers meg sokkal kisebb jelentőségű eseményt tárgyal, semhogy az Esztergom megvétele vagy a Bújdosó Rákóczi mellé lehetne állítani.

1707 első feléből való a *Bezerédy nótája*,⁵⁾ mely a hős egy vitézkedését írja le, melyen veszélybe jut, de megszabadul és a németet megszalasztja. A tárgy nagyon alkalmas volna valami tinódiádra, de versünk előadása románcszerű. Formája négyes-tizenegyes, mely rövid ütemeivel (4, 4, 3) inkább lyrai forma, de itt nagyon jól illik az elbeszéléshez. A rövid és hangzatos ütemek kitűnően fejezik ki a cselekvény élénk folyamát. A 14 szakaszos versben egyetlen ütemhiba van (12) és a rímelés is változatos. Talán legszebb az első szakasz:

¹⁾ Arany-Gyulai id. m. 3 : 425. l.

²⁾ U. o.

³⁾ Id. m. 235—237. l.

⁴⁾ Id. m. 127—128. l.

⁵⁾ Adalékok. 2 : 184—188. l.

Sárvár alatt sűrű berek a Csere,
 Leskelődő labancokkal van tele ;
 Sűrű berek még sincs annyi levele,
 Mint amennyi lompos labanc bujt bele.

Mit magasztaljunk inkább, rímeit, pompás rhythmusát,
 alliterációit, vagy remek hasonlatát? Népdalszerű eszmetársítással
 folytatja :

Héjamadár le-lecsap a felhőből,
 Lovas labanc ki-kicsap az erdőből.
 Kurucot lát, hirtelenül megpördül,
 Törbe csalni úgy akarná, de nem gyün.

A kurucok vezére Bezerédy, ki a kardját német hússal
 eteti, a csótárját német vérrel festeti.

Bezerédy táncoltatja a lovát,
 Villogtatja rettenetes pallosát,
 Dobot veret, fúvatja a trombitát,
 Meg is indul, odacsap, meg hátat ad.

Az utolsó sor drámaisága szinte páratlan. Hasonlót találunk
 rögtön alább. Bezerédy kicsalta az utolsó fogásával a labancokat
 az erdőből s ekkor :

Bezerédy híres serény kapitány,
 Közre kapja, vágja, rontja szaporán ;
 Bezerédy híres vitéz kapitány,
 Sarabolja-darabolja magyarán.

Lovát kilövik alóla, de bátran tovább harcol gyalog is.
 A labancok azonban egészen körülfogják és párducbőrét levonják
 nyakából. A kurucok megmentik vezérüket és megugrasztják a
 labancot. Most jön a diadal leírása, még pedig igazi költői
 tapintattal, hatásában való leírása :¹⁾

A Rábában vértől híznak a halak,
 Véres vízben egymásra tátogatnak.
 Dicsérgetik Bezerédyt maguknak :
 Hogy ő volna fundátora javuknak.
 Német testek borítják a parlagot,
 Vadmadarak lakodalmat laknak ott,
 Dicsérgetik Bezerédyt, Balogot,
 Hogy nekik oly rakott asztalt rakatott.

¹⁾ Ferenczi Zoltán id. m 136. 1

Különösen az utolsó szakasz megérdemelné, hogy mindenki könyv nélkül tudja. Jön az utolsó strófa tele lendülettel és önbizalommal. Megint népdalszerű kezdet:

Kél a szél, a fákat vígan legyinti,
Kurucokat a jó Isten segíti,
Országunkat még egyszer megépíti,
Német ebtől valahára megmenti.

Volna a versnek még egy versszaka, de ez kézzel foghatólag idéetlen toldás. A vers hangulatába nem illik és formája is más:

Dicséret, dicsőség légyen az Atyának,
Fiúnak és véle a Szent-Háromságnak,
Hogy oltalmazói jó Magyarországnak,
Legyenek tovább is mi romlott hazánknak.

Eddig ezt a credót nem ismertük: Atya, Fiú és Szent-Háromság.

Van *Bezerédy árulásáról* (1708) egy nyolc soros balladatöredékünk.¹⁾ Első két sora megvan az előbbi versben is:

Bezerédy elvesztette a lovát,
Bukompanni megtalálta a nyomát.

Ferenci azt véli, hogy e két sor a Bezerédy nótájából tévedt ide.²⁾ A dolog valószínűleg fordítva áll. Bezerédy nótájába ez a két sor sehogysem illik bele, mert többet szó sincs Buoncompagniról, azután meg bajosan érthető, hogyan találhatta meg Bezerédy lovának a nyomát, mikor úgy vesztette el lovát, hogy kilőtték alóla. A töredékben meg nagyon is helyén van a két sor. Fájdalmas-gyöngéd körülírása Bezerédy árulásának³⁾ és rögtön van folytatása is:

Bezerédy felsietett Pozsonyig,
Bukompanni elkísérte Mosonyig.

Ez az árulás körülményeinek leírása. Mindakét sorpárhoz még ez a kettő járul:

Verte volna meg az Isten az urát,
Hiszen akkor adta el a szép hazát!

¹⁾ Adalékok 2: 249—250. 1.

²⁾ Id. m. 129. 1.

³⁾ Jancsó Benedek id. h. 235. 1.

Bezerédy lovának az uráról van szó. E sorok csak az első esetben vannak helyükön, mert a második szakaszban nincsen a lóról szó s nem is egyező a sorok ríme. A töredék közlője itt valószínűleg rosszul emlékezett. A vers lendülettel indul meg, sajnálhatjuk elkallódását.

Balogh Ádám dicsőségét két külön ballada is zengi. 1708-ból való a 24 tizenkettesből álló *Kölesdi harc*.¹⁾ A vers a harcot nem beszéli el hanem csak utal kimagaslóbb mozzanataira. Nem tollpróbálgatás, mint Thaly véli, hanem igazi költői erővel irt ballada. Töredékes jelenetei oly jellegzően vannak előadva, hogy képzeletünk maga elé idézi az egész harc lefolyását.²⁾ Annyi kiválóság van benne, hogy legjelesebb népballadánk közé emelkedhetett volna, ha tárgya nem lenne tisztán históriás énekre való. Milyen hatásosak rögtön első sorai:

A kölesdi harcon, a kölesdi harcon,
Hejh én is ott voltam! — elejének vágtam,
Elejének vágtam, közepét bontottam,
Mint kaszás a füvet, döntöttem, rontottam.

Vagy milyen erőteljesek Balogh buzdító szavai:

Rajta, rajta! rontsad rácok sűrű rendjét,
Hadd ne dülj a gaz nép édes hazád földét!

Az első sor az alliteratio non-plus-ultrája. Nem csoda, ha ily lelkes biztatásra megszalasztják a labancot.

Lovasa üldözte, gyalogja öldözte,
Szegszárdig a mezőt vérével öntözte.
Megégett Rácország, megmaradt három ház,
Elesett négy ezer, megmaradt háromszáz.

Az utóbbi sorok igazi népies túlzással festik a diadal teljességét. Megtalálhatók egy egykorú szerelmes vers kezdetén is.³⁾ Ez a szerelmi vers meglehetősen homályos értelmű és ha e két sor nem tévedésből keveredett bele, akkor valószínűleg mintegy az ének keletkezésének idejét akarta velük a szerző megjelölni.

A másik ballada a *Balogh Ádám nótája*. (1709)⁴⁾ Balogh

¹⁾ Adalékok 2 : 247—248. 1.

²⁾ L. Ferenczi 128. 1. és Loósz 137—8. 1.

³⁾ Vitézi énekek stb. 2 : 312—313. 1.

⁴⁾ Adalékok 2 : 261—263. 1.

ausztriai portyázásaira vonatkozik és hat négyes-hetesből áll. Formája szerint tehát lyrai és előadása — mely rokon a Bezerédy nótájával¹⁾ — szintén lyrai, de a vers anyaga epikai. Igen sajátos alkotás: mindvégig epikus elemekből szőtt dal. Lássuk!

Török-bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem;
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy jer velem.

Tiszta lyrának látszik a folytatása is, pedig egy határozott esetről van szó, mikor Balogh felszólította vitézeit, kövessék s azok követik:

Fakó lovam a Murza
Lajta vizét megussza;
Bécs alját ha nyargalja,
Császár azt megsiratja.
Császárt hogyha kint kapom,
Hacsérosit lecsapom,
Magát is megugratom,
Bécs várában futtatom.

Hasonlóan népdalszerűen írja le a kurucok dúlását:

Zsindelyes hi, eszterhás . . .
Ég a város, ég a ház,
Nem is egy ház: háromszáz,
Mert a kuruc ott tanyáz.

Mit csinálnának ily körülmények közt a hetyke kuruc vitézek? Előveszik a pogácsát a tarisznyából, a zsindelypattogásnál és nádégésnél pedig szalonnát sütnek. Balogh Ádám megmegissza az áldomást.

Az egész vers Balogh szájába van adva, ami csak növeli lyraiságát. Thaly töredéknek tartja. A vers teljesen befejezettnek látszik és ha csakugyan volt még folytatása, úgy ez csak a compositiót rontotta. Ez a legderültebb hangú kuruc balladás vers.

Követi a *Német sas vert fészket* kezdetű még ugyanez évből.²⁾ De ez már a kurucvilág végső elsötétedését siratja. Annyiban rokon az előbbivel, hogy nagyon közel áll a lyrához:

¹⁾ Ferenczi id. h. 136. l.

²⁾ Adalékok 2 : 268 – 269. l.

elégiaként hat ránk. Mindössze nyolc páros-tizenkettes a vers. Elpanaszolja, hogy német sas vert már fészket a kuruc várakban. Végre a Bakonyba szorultak, de amint gyönyörű eszmétársítással mondja¹⁾:

Sárgul már levele a sűrű Bakonynak :
Hervad szerencséje szegény kurucoknak.

Felsorolja az elesett, vagy elfogott kuruc vezéreket, aztán felsóhajt :

Meddig áll fent fejünk, csak az Isten tudja !
Csak az Isten tudja, senki nem mondhatja :
Mi piros vérünknek hol lesz kiontása,
Fáradt teteminknek földben nyugovása ?

E szomorú időben bántó gúnnyal kérdi a labancvers : Hol vagy te most nyalka kuruc? A két legnyalkábbik eladta a hazát, de mindakettő meglakolt érte : Bezerédy és Ocskay. Mindkettő bűnhődéséről keletkezett ballada. Bezerédyével már megismertünk, most tekintsük meg az *Ocskay Lászlóról való éneket* (1710).²⁾ Tartalma Ocskay elfogása és kivégzése. Szomorú sóhajjal kezdődik :

Kurucok, kurucok ! hajh szegény kurucok !
Be megsötétedett ti fényes napotok !

A trencsényi vereség mindennek az oka. Sokan elvesztek ott, mások meg árulók lettek.

Labanc már Ocskay. Sok vitéz hadnagy
Átkozva siratják az ő labancságát :
Verje meg az Isten állhatatlanságát !

A hadnagyok közül Beleznay, Jávorka, Bornemissza és Rác összeesküsznek Ocskay ellen :

Bátor vérontásom — történjék halálom,
Álnok árulónak boszuját megállom !
Álnok árulónak boszuját megállom !

Felöltő az utolsó sorok nyelvünkben ritka magánhangzós alliterációja. Az összeesküdtek aztán :

¹⁾ Loósz id. m. 144. 1.

²⁾ Adalékok 2 : 271—274. 1.

Nyárnak hévségében, ősz sűrű ködében,
Kergetik Ocskayt nagy kegyetlen téiben.

Végre Jávorka tobzódás közben elfogja. A történeti valóság az, hogy Jávorka Ocskón útközben támadta meg Ocskayt és fogta el. Hogy mért tér el a valóságtól versünk, annak két oka lehet. Meglehet, hogy a szerző az elfogásnál nem volt jelen és nem értesült helyesen a történelekről, de lehet az is, hogy tudatosan tért el a valóságtól. Azzal t. i., hogy Ocskayt tobzódás közben fogják el, azt akarhatta igazolni, hogy a volt kurucvezért bántotta lelkiismerete s ennek háborgatását tobzódásba iparkodott fojtani, mely tobzódás aztán épen vesztét okozta.¹⁾

Viszik már, viszik már kötve paripára,
Nyargalton-nyargalvást viszik már Ujváriba.

E sorok ügyesen érzékeltetik meg Jávorkáék gyors haladását. A hadiszék összeül s arra itéli Ocskayt:

Világ példájára feje elüttessék,
Várnak bástyájára karóba tüzessék!

Az ítéletet végrehajtották s Ocskay bástyára tűzött feje körül:

Nagy fekete hollók sűrűn szálldosának,
S ott környül kerengvén ekkép károgának:
Kár, kár, kár, kár vala Ocskay Lászlónak
Ilyen nagy vitéznek lenni árulónak,
De nem kár hazáját, vérit eladónak
Szemeit kivájni fekete hollónak.

Mennyivel természetesebb az ilyen csodás jelenség, mint Gyöngyösi istenei! A vers befejezése:

Már Ocskay László másoknak nagy példa:
Gonosz árulóknak így léssen halála!
Lelküket világban szélvészkergetik,
Azután pokloknak lángjára vettetik.
Ezt szerzék Ujváriban ezerhétszázttízben . . .
Szegény magyarokat segítse az Isten!

Ha a közbülső két sor nem volna, azt hinnők, hogy históriás éneket olvasunk. Ez a hit különben nem egyszer ébred

¹⁾ Ilyesfélét mond Loósz is id. m. 149. l.

fel bennünk az egész vers folyamán is. Badics azt véli, hogy a költemény szerzője ugyanaz, aki az Esztergom megvételeét írta.¹⁾ Ez állításnak semmi pozitív alapja sincs ugyan, de emellett ellent mond neki a két vers stílusa is. Az Esztergom megvételeének tárgya tulajdonképpen históriás énekre való, de a feldolgozás balladává teszi; itt meg a tárgy nagyon is alkalmas a balladára, de a feldolgozás nagyon közel áll a históriás énekhez. Sok költői szépség akad ugyan e versben is és minden kétséget kizárólag népies, de viharzó bosszúvágy és szokellő előadás helyett, bizonyos levertséget és bágyadt terjengést érzünk rajta (64 sor). Egészében nem kielégítő alkotás.

És eljött a nagy tragédia vége. Rákóczinak el kell hagynia a hazát. Két balladás versünk is szól erről a fájdalmas búcsúzásról: a *Rákóczi kesergője*²⁾ és a *Bujdosó Rákóczi*³⁾, melyek azonban úgy látszik egy törzsről hajtottak, csak hogy az első egykorú romlott vagy rontott szövegben maradt meg, a másik pedig jóval későbbi változatban. Az első 10 mesterkelt formájú (13 13 8 8 5; a a b b a) hibás verselésű és nem egészen világos előadású versszakból áll. Tartalma az, hogy Rákóczi tanácsot kér vezéreitől, mit tegyen, mert a német felülkerekedett. A vezérek azt tanácsolják, hagyja el kincseivel az országot. Erre Rákóczi megátkozza Károlyi Sándort, aki távozásának az oka, elbúcsúzik vitézeitől és váraitól, megsiratja hazáját, hogy német uralom alá kerül. Az író ezután fájalmát fejezi ki Rákóczi és Bercsényi távoztán, reméli, hogy az idegen fejedelmek szívesen fogadják őket. Végre felsóhajt a németek garázdálkodása miatt. Megható, de előadása miatt nem sokat érő vers. Loósz kronológiáját is zavarosnak találja, mert Rákóczi előbb átkozza meg Károlyit s csak azután vesz búcsút hazájától, holott a történelem szerint a dolognak fordítva kellene történnie.⁴⁾ Hiszen tisztán történeti szempontból ez igaz, de költőileg sokkal hatásosabb így. S különben a vers egyszerű szerzője alighanem Károlyi fegyverletételét tartotta Rákóczi távozásának okául. Így mondja el az esetet egyébként a *Bujdosó Rákóczi* is.

Hogy ez egy törzsről sarjadt a *Rákóczi kesergőjével*, azt mutatja az, hogy mind a kettőnek lényege ugyanaz t. i. Rákóczi

1) Képes irodalomtörténet 1 : 460. 1.

2) Adalékok 2 : 316—320. 1.

3) Tanulmányok 407—409. 1.

4) Loósz id. h. 159. 1.

búcsúja és e tekintetben gondolatmenetük is egyezik (kronológia, Károlyi). Egyes helyek pedig majd szószerint ugyanazok a két versben :

Megfizeti még az árát az árulásnak ;
 Kipótolja maradéka Esze Tamásnak,
 Ha nem másnak. Árulónak
 Úgy léssen még dolga annak
 Miként Judásnak. (*Rákóczi kesergője.*)
 Úgy léssen még dolgod
 Néked, mint Judásnak ;
 Boszút áll, nem hagyja
 Igaz maradékja
 Hív Esze Tamásnak. (*Bujdosó Rákóczi.*)

Itt hagylak már pataki vár,
 Nem látlak már munkácsi vár ;
 Isten megáldjon ! . . .
 Német lesz már a vezéred. (*Rákóczi kesergője.*)
 Patak Isten hozzád,
 Német már a gazdád !
 Isten hozzád Munkács,
 Engem többé nem látsz ! (*Bujdosó Rákóczi.*)

Hogy pedig a Bujdosó Rákóczi mai alakjában későbbi időből való, azt a következő körülmény bizonyítja. A vers tudja, hogy Rákóczi többé nem tér vissza hazájába és hogy még a kurucok gyermekei is utána vágynak. Sőt azt is tudja, hogy csontjait is összeszednék és haló poraiból is feltámasztanák, de már akkor késő lesz, mert már a tenger zugása mellett fog nyugodni. A vers tehát tudja, hogy Rákóczi meghalt és hol van eltemetve.¹⁾ Valószínűleg a XVIII. század közepén alakult ki a vers, de mivel csirái még a kuruc világ végén megtalálhatók, teljes joggal tárgyalhatjuk itt.

A vers 116 hat szótagú sorból áll, de akad benne egypár 7 vagy 8 szótagú is. A rímelhelyezés nem szabályos. Leggyakrabbi a páros rím, de van hármas, négyes és keresztrim is, vannak középrimes és rímtelen sorai. Kétharmad részét Rákóczi mondja. Az elejét és végét a költő, aki egyszer Rákóczi szavait

¹⁾ Bodnár is említi irodalomtörténetében (2:372), hogy a vers később keletkezhetett, de rögtön lerontja nézetét azon alaptalan állítással, hogy lehetséges az is, hogy a vers írója ugyanaz, aki az Esztergom megvételeét írta.

is megszakítja. Ezáltal a vers önként két részre oszlik. Az első részben Rákóczi felhívja híveit az utolsó nagy harcra, de Károlyi leteszi a fegyvert. Erre a második részben a fejedelem megátkozza Károlyit, elbúcsúzik hazájától és megjósolja, hogy még visszavágnak utána. Lássuk a verset.

Rákóczi kiállott a munkácsi sánkra és amint a ballada szép alliterációkkal mondja:

Reá támaszkodék
Pántos pallosára,
Reá rivakodék
A rézdobosára.

Azt parancsolja, hogy ne úgy verje a dobot mint eddig, hanem

Úgy verd : a föld rengjen,
Ég is visszazengjen,
Aki él meghallja,
Sőt azt is, ki halva
Fekszik, felriassza :
Rajta ! rajta ! rajta !

Vezéreit: Bottyánt, Bercsényit, Pekryt, Bezerédyt utolsó nagy harcra szólítja. Ám Károlyi leteszi a fegyvert. Versünk meghatározó módon köddel takarja el a jelenetet Rákóczi szemei elől.¹⁾

Halálos nehéz köd
Mindent búsan beföd ;
Jobb is, ha nem látja,
Mert csak szíve fájna,
Tán meg is szakadna . . .
Dobos már dobolhat,
Rákóczi unszolhat :
Rajta ! rajta ! rajta !
A tábor, a tábor
Zászlóit lehajtja
A majthényi páston,
Szegény kuruc tábor . . .
Hajh Károlyi Sándor !

A fejedelem számon kéri tőle táborát, kényszeríti letett

¹⁾ Gagyh Dénes id. m. 94. l.

hétszeres hitére, vallja be: eladta jó urát. Megjósolja, hogy még Judás sorsára kerül. Nincs mit csodálkoznunk e heves kifakadáson Károlyi ellen. Károlyi tette a viszonyok kényszerűségéből folyt és vele megmentette a még menthetőt, de jogi szempontból sem volt egészen korrekt, mert a fejedelem meghatalmazása nélkül cselekedett, annál kevésbé igazolható tette a költészet ítélőszéke előtt. Neki is, Görgeynek is hősieen küzdve kellett volna elesniök, hogy költészetünk tárgyai legyenek. A történelem felmentette őket, de nem a költészet is.

Rákóczi nem kéri már tovább országát, hanem bujdosásra készül:

Kovácsom! kovácsom!

Udvari kovácsom!

Fordítsd meg a patkót

Hódos paripámon;

Az elejét hátra,

Ne forduljon vissza

Szép Magyarországra.

Elbúcsúzik a magyaroktól és székelyektől, Pataktól és Munkáctól, majd meghatóan és magas szárnyalással így folytatja:

Eljön még az idő

Szegény Magyarország,

Megátkozod te még

E keserves órát!

Idegen nemzetnek

Be súlyos a járma,

Régi vezérének,

Tulajdon vérének

Sírva néz utána,

Sírva néz utána.

Szeret Magyarország,

Óhajt Erdélyország

S holtig szán, holtig bán,

Még a gyermekük is

Tudom visszakíván!

Mikor rég elmentem

Visszasóhajtotok;

Mikor rég meghaltam,

Akkor is sirattok;

Haló poromból is
 Feltámasztanátok ;
 Összeszednétek még
 Porhanyó csontimat . . .
 Amerre tenger zúg,
 Amerre a szél jár,
 Csillag lehanyatlik,
 Ott nyugszom meg én már !

Végre újra a költő veszi át a szót :

Be szomorún szól a
 Rákóczi rézdobja ;
 Nem mondja már : rajta !
 Rajta ! rajta ! rajta !
 Hanem azt dobolja,
 Messziről zokogja :
 Szülőföldem, bölcsőm
 Te bús Magyarország !
 Immár Isten hozzád !
 Immár Isten hozzád !

Lehetetlen könnyek közt nem olvasnunk ezt a verset. Két század multán is felzokog keblünkben az a fájdalom, melyet a hívek érezhettek az utolsó nemzeti fejedelem távoztán. Mennyire igazak Rákóczi szavai, két század történelme tanúsítja. Hányszor volt okunk a rég elmentet visszasóhajtani, a rég megholtat megsíratni? hányszor támasztottuk volna fel haló poraiból? Több jeles költeménnyel ismerkedtünk meg e fejezetben, de egy sincs közöttük, mely annyira közel jutott volna szívünkhöz, egy sincs, mely jobban fejezné ki kora s egyszersmind a mi érzésünket is. Rákóczi szelleme két század óta ott lebeg hazánk felett, mint örök birtoka költészetünknek, örök eszménye képzeletünknek, örök vágya nemzeti érzésünknek. Nemsokára újra egyesül testével az édes magyar föld. Ez a külső egyesülés még jobban megerősíti a százados belsőt. A nagy fejedelem lelke fog vezérelni minden gondolatunkban, minden érzésünkben, minden szavunkban és minden tettünkben. Ő lehelel belénk a mult megbecsülését, a jelen kitartását és a jövő reményét.

Lesz még egyszer ünnep a világon !

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	3
Eposzok	6
Krónikák	24
Históriás énekek	33
Balladák	50

TARTALOM

Oldal

3

8

24

33

50

